

מצות ישיבת ארץ ישראל - מצווה עצמית או אמצעי לקיום מצוות התלויות בארץ?

הקדמה

- א. הסוברים שישבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית
  1. הרמב"ן
  2. הכפתור ופרח
  3. דיון בראיות הכפתור ופרח
  4. הקושיות על שיטת הכפתור ופרח
  5. השלכות הלכתיות של דברי הכפתור ופרח
  6. יחס הפוסקים בזמנו של הכפתור ופרח לשיטתו
  7. אחרונים המסבירים והמחזקים שיטה זו
- ב. הסוברים שישבת ארץ ישראל היא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ
  1. התשב"ץ
  2. רבינו תם
  3. רשב"ם
  4. ספר התרומה
  5. מהר"ם מרוטנבורג
  - ג. ההבדלים בין השיטות
  - ד. שיטה שלישית - "חיבת הארץ"
    1. הריטב"א
    2. רבי קרשקאש וידאל (תלמיד הרא"ה)
  - ה. מה נפסק להלכה?
    1. פסיקת האחרונים
    2. שיטת מרן הבית יוסף
  - ו. סיכום
  - ז. נספחים
    1. ראיות נוספות שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית
    2. שיטת בעלי התוספות בצרפת ואשכנז שישבת ארץ ישראל היא אמצעי
    3. היכן נקברו בעלי התוספות שעלו לארץ?

הקדמה

מוצאים אנו בראשונים שתי גישות ביחס למצות ישיבת ארץ ישראל. לפי גישה אחת מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית הנובעת מקדושתה של הארץ, ולפי השניה משמשת מצות ישיבת ארץ ישראל רק אמצעי ("הכשר מצווה") לקיום המצוות התלויות בארץ.

את הגישות השונות של הראשונים למצות ישיבת הארץ נוכל לבדוק בכמה אופנים. יש שנימקו בפירוש את מצות ישיבת ארץ ישראל, וכתבו שהיא משום קדושה או משום המצוות התלויות בה. ויש שניתן ללמוד על שיטתם בעקיפין, מתוך התייחסותם לשאלות הלכתיות הנוגעות למצות ישיבת ארץ ישראל.

השיטה הראשונה נתבררה בהרחבה בספר כפתור ופרח, וכן בראשונים ובאחרונים נוספים. ניסח אותה הגר"י עמדין¹ - "גזירת מלך היא ואינה צריכה טעם, מה גם [ש]הטעם גלוי, כי נחלת ה' היא אשר בחר לשכנו". שיטה זו תתבאר להלן בסעיף א.

השיטה השנייה עולה מדברי התשב"ץ וראשונים נוספים הסוברים שדין "הכל מעליך" ומצות הדירה בארץ ישראל נובעים מקיום המצוות התלויות בארץ. שיטה זו תתבאר להלן בסעיף ב.

לשיטה זו צריך לומר, שלמרות שיש קדושה בארץ ישראל כי בה בחר ה' לנחלה, והיא "ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה, תמיד עיני ה'... בה מְרַשֵׁית השנה ועד אחרית שנה" (דברים יא, יב) ויש בה מעלה רוחנית - מכל מקום אין נובעת מכך מצות עשה. מצות עשה קיימת רק כשאפשר לקיים את המצוות התלויות בארץ?²

נפקא מינה בין השיטות תהיה, האם מקיימים את מצות ישיבת ארץ ישראל בגבולות עולי מצרים (גבולות שנכבשו מימי יהושע בן נון עד סוף תקופת הבית הראשון ובטלו כשגלו ישראל מארצם, ועולי בבל שעלו בתקופת הבית השני לא התיישבו שם), שבהם יש קדושה, אך לא חייבים בהם במצוות התלויות בארץ בימינו. על נפקא מינה זו ואחרות ראה להלן (ובמיוחד בסעיף ג).

א. הסוברים שישבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית

1. הרמב"ן

ממקומות שונים בכתביו של הרמב"ן מבואר שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית הנובעת מקדושתה של ארץ ישראל, וכן שנוהגת היא גם במקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים.

1. מור וקציעה, סימן שו, קונטרס גדר יישוב ארץ ישראל, מהדורת מכון ירושלים תשנ"ו, עמ' שלג.
2. הרב משה ציוויג, שו"ת אהל משה, ירושלים תש"ד, ח"ב סימן כג. מה עוד שניתנה להם הארץ על מנת שישמרו את התורה והמצוות - אור החיים, ויקרא יח, כה ושמות ו, ח ד"ה והבאתי. סיוע להסבר זה נמצא בספר שבלי הלקט לרבי צדקיה הרופא (מהדורת ש' בובר, סימן קנז עמ' 122), שהסביר מדוע תיקנו חז"ל להזכיר בברכת הארץ שבברכת המזון "תורה" (ועל תורתך שלימדתנו) - שנאמר "ויתן להם ארצות גוים". למה? "בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו" (תהלים, קה מד-מה). מבואר שהישיבה והדירה בארץ ישראל תכליתן היא קיום תורה ומצוות. ראה עוד: שו"ע אר"ח סימן קפז, ג ומשנה ברורה שם ס"ק ז.

א. כך משמע מדבריו של הרמב"ן בפירושו לתורה (במדבר לג, נג):

על דעתי זו מצות עשה היא, יצווה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה, כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה'.

מבואר שהסיבה למצות הכיבוש והישיבה היא מפני שארץ ישראל היא "נחלת ה'". במילים אחרות: קדושה³.

ב. בספר המצוות (השמטות, מ"ע ד) מוכיח הרמב"ן שמצות הישיבה היא מצות עשה, ובתוך דבריו כותב:

ואומר אני כי המצווה שחכמים מפליגין בה, והיא דירת ארץ ישראל, עד שאמרו (כתובות קי, ב) שכל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה שנאמר "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים" (שמואל א' כו, יט), וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה - הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטוינו לרשת הארץ ולשבת בה.

הרמב"ן מביא אפוא שתי הוכחות שהדירה (הישיבה) בארץ ישראל היא מצות עשה:

1. ממאמר חז"ל העוסק בשבחה של ארץ ישראל: "כל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה". מאמר זה מדבר על מעלה רוחנית ולא על הלכה.

2. מההלכות שאמרו חז"ל משום ישיבת ארץ ישראל, "הפלגות גדולות שאמרו בה". הפלגות גדולות אלו נתבארו בפירושו לתורה (שם): "ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בארץ ישראל ושאסור לצאת ממנה, וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה לארץ ישראל, וכן האיש, בכאן נצטוינו במצווה הזו"⁴. לשיטתו, הכל נובע אם כן ממצות ישיבת ארץ ישראל.

לצורך מה הביא הרמב"ן בספר המצוות הוכחה העוסקת במעלות הרוחניות של הארץ, כשלכאורה אין לזה קשר להלכה? ועוד, מדוע הקדים הרמב"ן את המעלה הרוחנית "היוצא ממנה... היא בעיניך כעובד עבודה זרה" להלכות המעשיות של דיני כפיית איש ואישה ועבד ואדונו, הנובעות ממצווה זו? נלע"ד שהרמב"ן בא בזה ללמדנו שמצות ישיבת ארץ ישראל והדינים המסתעפים ממנה (כפיית עלייה ועוד)

3. הרב י"ז מינצברג, קונטרס מצות יישוב ארץ ישראל, ירושלים ת"ש, סימן א עמ' כ. להלן קונטרס מצות יישוב ארץ ישראל.

4. הרמב"ן (בהשמטות מצוות עשה ד) נקט לשון "הפלגות גדולות" כי חידוש גדול יש כאן, שיש להעדיף עלייה לארץ ישראל אפילו על חשבון "שלום בית", ויש לעלות לארץ ישראל למרות שאחד מבני הזוג מתנגד והעלייה תגרור גירושין.

נובעים מקדושתה, ממעלותיה הרוחניות של ארץ ישראל ולא מההלכות המאפשרות את קיום המצוות התלויות בארץ.

ג. בחידושו למסכת שבת (קל, ב) הביא הרמב"ן את שיטת הר"ף הסובר שאין מתירין שבות במקום מצווה. ואת הקושיה שהקשו עליו מהגמרא בבבא קמא (פ, ב) "הלוקח בית בארץ ישראל כותבין עליו אונו (שטר) אפילו בשבת. ואף על גב דאמירה לנכרי שבות, הכא משום יישוב ארץ ישראל לא גזרו רבנן". ומכאן קשה על הר"ף, שהרי רואים מגמרא זו שחכמים התירו אפילו לומר לעשות מלאכה גמורה על ידי נוכרי במקום מצווה! על כך תירץ הרמב"ן:

דהתם מצווה ותועלת לכל ישראל היא שלא תחרב ארץ קדושה. ועוד שאין אנו שוקלין מצוות זו בזו... ואין אומרים בדברים הללו (בשבתיים) זו דומה לזו.

הריב"ש (ש"ת, סימן קא וסימן שפז) הוסיף בדבריו: "אבל יישוב ארץ ישראל אינה מצווה לשעתה אלא מצווה המתקיימת לעולם היא, ומצווה ותועלת היא לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה ביד טמאים, ואין למדים ממנה לשאר מצוות וכן כתוב זה להרמב"ן ז"ל".

מבואר שדעת הרמב"ן היא שמצוות יישוב ארץ ישראל נובעת מקדושתה של ארץ ישראל, ובלשונו "שלא תחרב ארץ קדושה"⁵.

ד. הספרי (דברים ראה, פסקא פ) לומד מהפסוק "וירשת אותם וישבת בארצם" (דברים יב, כט) שישבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה. הרמב"ן (ויקרא יח, כה) ביאר את הטעם באריכות. תורף דבריו הוא, שבארץ ישראל ישנה השגחה ישירה על ידי הקב"ה, "ארץ אשר... עיני ה' אלוקיך בה" (דברים יא, יב), שלא כמו בחוץ לארץ שההשגחה היא עקיפה, דרך "שרים כוכבים ומזלות", והוסיף הרמב"ן שזה טעמו של הספרי.

נמצא לפי הסבר זה, שישבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה בהיותה תמיד תחת השגחת הקב"ה. כך גם כתב שם במפורש: "אבל העניין כולו (מאמרי חז"ל שהביא קודם) למעלת הארץ וקדושתה". כך הבין והסביר גם הנצי"ב בפירושו עמק הנצי"ב על הספרי (שם).

5. ראוי לציין שהרשב"א בחידושו למסכת שבת (שם), מביא את תירוץ הרמב"ן בשם "ויש מתרציין" (ובמסכת בבא קמא פ, ב בשם "יש אומרים") וכותב "דמשום יישוב ארץ ישראל לא גזרו רבנן". את הנימוק "שלא תחרב ארץ קדושה" השמיט. גם בחידושי הר"ן למסכת שבת שם (מהדורת הרב י' סקלר, ירושלים תשנ"ז), המיוחסים בטעות לריטב"א, מביא תירוץ זה בשם הרמב"ן וזו לשונו: "תירץ הרמב"ן ז"ל, יישוב ארץ ישראל שאני שהוא מצווה ותועלת לכל, ועוד שאין אומרים בדברים הללו זו דומה לזו", אבל את סיום לשון הרמב"ן "שלא תחרב ארץ קדושה" השמיט.

דברים אלה הם בניגוד להבנתו של בעל התורה תמימה (דברים יב, כט אות קיד) ברמב"ן. לדבריו, הטעם שמצות ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות, הוא "כיוון דהיא היסוד והבסיס לקיום כל המצוות", שהרי הרבה מצוות תלויות בארץ ישראל, ואפילו מצוות שהן חובת גוף, כל עיקרם ותכליתם לא ניתנו אלא לקיימם בארץ ישראל (כמבואר בספרי עקב, פיסקא מג). על פי הסבר הרמב"ן (ויקרא יח, כה), אין מקום להסבר זה⁶.

ה. כאמור, המחלוקת שאנו דנים בה באה לידי ביטוי גם ביחס למקומות בהם מקיימים את מצות ישיבת ארץ ישראל, האם הם רק בגבולות עולי בבל או גם בגבולות עולי מצרים.

התוספות (גיטין ב, א, ד"ה ואשקלון כדרים) הוכיחו שעכו היא מהכרכים שכבשו עולי בבל, מכך ש"רבי אבא מנשק כיפי (סלעי) דעכו" (כתובות קיב, א), "כי הוּוּ מפטרי רבנן מהדדי בעכו הוּוּ מפטרי" (גיטין עו, ב). משמע מדבריהם של התוספות שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת רק במקומות שכבשו עולי בבל.

מאיך, מהרמב"ן בספר המצוות (שם) משמע שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת בזמן הזה בכל⁷ שטח ארץ ישראל, גם בגבולות עולי מצרים. ואם כן קשה - מדוע הביא הרמב"ן בחידושו (גיטין ב, א, בהשמטות) הוכחות אלה שבתוספות⁸?

6. ראה עוד בעניין זה בפרק "ביאור הספרי במצות ישיבת ארץ ישראל", סעיף ה. בספר ויואל משה (מאמר יישוב ארץ ישראל, סימן ז עמ' רד) טען, ששיטת הרמב"ן היא שמצות הישיבה וחייב העלייה לארץ ישראל הם משום המצוות התלויות בארץ. הוכחתו היא מדברי הרמב"ן על הפסוק (דברים כג, טז) "לא תסגיר עבד אל אדוניו": "ורבותינו אמרו (גיטין מה, א): אפילו בעבד כנעני של ישראל שברח מחוצה לארץ לארץ, שגם זה יעבוד לפני יושבי ארץ ה' וינצל מעבוד היושבים על אדמה טמאה, ושאינן כל המצוות נוהגות שם". לדעתו מכאן מבואר שהטעם בכפיית עלייה הוא בגלל המצוות התלויות בארץ. "ומבואר בלשון זה (של הרמב"ן) שאף לעבד כנעני יש זכות במה שמשמש במקום שנוהגות מצוות התלויות בארץ". לענ"ד נראה שההסבר ברמב"ן הוא אחר. הרמב"ן סובר, כשיטתו, שחייב העלייה ומצות הישיבה הן בגלל קדושת הארץ. ולכן דקדק בלשונו וכתב שתי סיבות: א) "שגם זה יעבוד לפני יושבי ארץ ה' וינצל מעבוד היושבים על אדמה טמאה" - טעם זה הוא משום קדושת ארץ ישראל ומעלותיה ה' ורוחניות והוא שייך גם בעבד כנעני; ב) "ושאינן כל המצוות נוהגות שם" - מצוות התלויות בארץ. ומזה שהקדים הרמב"ן את טעם קדושת הארץ לקדושת המצוות מוכח שעיקר החיוב הוא משום קדושת הארץ.

7. "ופרט להם במצווה זו כולה בגבוליה ומצריה כמו שאמר (דברים א, ז) ... שלא יניחו ממנה מקום". הפסוק שמביא הרמב"ן מדבר על גבולות ההבטחה (ראה עוד רמב"ן דברים יט, י ופרק "מצות ירושת ארץ ישראל - דעת הרמב"ן בספר המצוות" סעיף ח'ו), מכל מקום המקום שעליו מדבר הרמב"ן בספר המצוות נמצא ודאי צפונית לעכו המוזכרת במשנה.

8. טוב ראייה, גיטין ב, א ד"ה אשקלון; משנת יוסף, שביעית ח"ב, קונטרס ביאור גבולות הארץ, עמ' קכ הערה כג, ועוד.

אכן הרמב"ן (שם) תירץ זאת בתירומו השני:

אי נמי סבירא ליה לא קידשה (קדושה שניה) לעתיד לבא, לעניין תרומות ומעשרות חביבא עליהו, דהא איכא דאמרי קדושה שלישית יש להם; ואף על פי כן ארץ ישראל בחיבתה היא עומדת ובקדושתה לעניין ישיבתה ודירתה.

כלומר, מצות הישיבה נוהגת גם בגבולות עולי מצרים בגלל קדושת הארץ - "ובקדושתה לעניין ישיבתה ודירתה". מצוות התלויות בארץ, נוהגות בגבולות עולי בבל בלבד, כי קדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא. אף על פי כן חיבבו חכמים את גבולות עולי מצרים, ונישקו את סלעיה ואדמתה, כשם שאפילו למאן דאמר קדושה שניה לא קדשה לעתיד לבוא, מכל מקום חיבתה נשארה.

בחידושיו למסכת תענית (כב, ב) הוסיף, שגזירת תענית שגוזרים בארץ ישראל היא גם על מקומות שלא כבשו עולי בבל:

ובכל מקום שהחזיקו בו עולי מצרים [נידון] כארץ ישראל, שהרי גזרו תענית בירושלים על השדפון שבאשקלון, דאשקלון מארץ ישראל היא בכיבוש עולי מצרים... ואף על גב דתנן (גיטין ב, א) 'מאשקלון ולדרום ואשקלון כדרום', בכיבוש עולי בבל הוא כחוצה לארץ, וכבר פירשנו זה בתחילת גיטין.

המסקנה מדבריו היא, שמצוות ישיבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה של ארץ ישראל, ונוהגת גם במקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים. ובלשונו: "ובקדושתה לעניין ישיבתה ודירתה".

2. הכפתור ופרח

בספר כפתור ופרח (פרק י^ו) הוכיח,

שכבוש עולי מצרים וכבוש עולי בבל שוין בקדושה, אלא שיש חיוב בזה שאינו ממין זה במצוות שהן חובת קרקע (כותרת לפרק י, עמ' קעג).

לדעתו, קדושת ארץ ישראל היא קדושה עצמית שאיננה נובעת מקיום המצוות התלויות בארץ. ממילא הקדושה קיימת גם במקומות שכבשו עולי מצרים. עוד

9. מהדורת לונץ, ירושלים תרנ"ז, עמ' רכז-רל. מהדורת ביהמ"ד להלכה, ירושלים תשנ"ד (להלן: מהדורת ביהמ"ד להלכה), ח"א עמ' קעג; רמז-רמט. ראוי לציין שהוא לא הביא את דברי הרמב"ן שהובאו לעיל בסעיף ב', וכל הנאמר בפרק י' הוא חידוש שלו.

הוסיף, שקדושת ארץ ישראל היא כמו קדושת השבת¹⁰. הוא דימה זאת למסופר במסכת פסחים (קה, א):

רבי חנניא בר שלמיא ותלמידי דרב הוו יתבי בסעודתא, וקאי עלייהו רב המנונא סבא (רב חנניא ושאר תלמידי רב היו יושבים בסעודה בערב שבת והאריכו בה עד שחשיכה, והיה עומד עליהם ומשמשם רב המנונא הזקן). אמרו ליה: זיל חזי אי מקדיש יומא נפסיק, ונקבעיה לשבתא (לך וראה אם החשיך היום ונפסיק בעקירת השולחן ונקבע את סעודתנו לשם השבת). אמר להו: לא צריכיתו, שבתא קבעא לנפשה. דאמר רב כשם שהשבת קובעת למעשר - כך שבת קובעת לקידוש.

הכפתור ופרח הוסיף: "וכן ארץ ישראל אצל כניסת ישראל בה". כלומר, קדושת ארץ ישראל אינה קשורה לשום מעשה של בני ישראל לקדשה, כי היא כבר עומדת בקדושתה מימי האבות מעצמה. מצאנו שתי קדושות בזמנים - קדושת השבת וקדושת המועדים. קדושת השבת "קביעא וקיימא" מששת ימי בראשית. הקב"ה הוא זה שקידש את היום השביעי "וישבת ביום השביעי... ויקדש אתו" (בראשית ב, ב-ג), ואין צורך שבני ישראל יקדשו את עצם הזמן של השבת אלא שישמרו אותה. לעומת זאת את המועדים מקדשים בני ישראל "מקדש ישראל והזמנים - ישראל דקדשינהו לזמנים" (ברכות מט, א). בא הכפתור ופרח ומשווה את קדושת ארץ ישראל לקדושת השבת ולא לקדושת המועדים, ולדעתו קדושת הארץ אינה תלויה בקיום מצוותיה וכדלעיל.

רוב הפוסקים פסקו ככפתור ופרח (ראה להלן סעיף ה) ולכן נאריך בביאור שיטתו. הוא ביסס את שיטתו על סברות, דיוקים בחז"ל ודיוק מלשונו של ספר התרומה (רבנו ברוך מגרמזיית תלמיד הר"י). להלן עיקרי ראיותיו:

א. מאבותינו - יעקב אבינו, יוסף הצדיק ומשה רבינו בהיותם בחוץ לארץ השתוקקו להיקבר בארץ ישראל, למרות שעדיין לא נכבשה. מוכח מכאן "שקדושת הארץ ומעלתה היא משעת נתינתה אל האבות הקדושים" (עמ' רמז).

ב. דיוקים מדברי חז"ל - אי אפשר לומר שבמשך שבעים שנה של גלות בבל בטלה קדושת הארץ בכל חלקיה (חוץ מירושלים), וכשחזר עזרא חזרה לקדושתה (כפי שיתבאר לקמן). אנו חייבים לומר שבאותן שבעים שנה בטלה קדושת הארץ רק לעניין חיוב מצוות התלויות בארץ. להלן ההוכחות שהביא:

1. במסכת מגילה (י, א) נאמר שמכיוון שגלו ישראל לבבל, ניטלה מהם מצות ערי חומה - משמע דווקא מצווה זו (עמ' רנב).

10. מהדורת לונץ עמ' רכד. מהדורת ביהמ"ד להלכה, עמ' רמט. או כמו קדושת בכור שקדושתו מרחם היא (ערכין כט, א).

2. לשון הירושלמי (שביעית פ"ו ה"א) היא: "מה ביאתן בימי יהושע פטורין היו ונתחייבו, אף ביאתן בימי עזרא פטורין היו ונתחייבו"¹¹ - ולא אמר: חולין היתה הארץ ונתקדשה (שם).

3. עוד בירושלמי (שם, שם): "אמר רבי יוסי וכי משעה שגלו ישראל לבבל כלום לא נפטרו מן המצוות התלויות בארץ?" - ואם כן, קדושת הארץ לא בטלה מהם אלא המצוות בלבד, וכשחזרו - חזר הדבר לאותו חיוב (עמ' רנג).

4. במסכת ערכין (י, ב) נאמר: "תניא: עד שלא נכנסו ישראל לארץ - הוכשרו כל הארצות לומר שירה, משנכנסו לארץ - לא הוכשרו כל ארצות לומר שירה". במסכת מגילה (יד, א) מקשה הגמרא, מדוע אין אומרים הלל בפורים, ועונה רבי יצחק שאין אומרים הלל על נס שבחוף לארץ. מקשה רב נחמן: והרי יציאת מצרים שהיתה בחוצה לארץ ואומרים שירה (הלל)? ותירצו - "עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל ארצות לומר שירה, משנכנסו ישראל לארץ לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה". מבואר שלמרות "שזה הנס היה באותן שבעים שנה של גלות בבל... מה שנתחייב בעולם מפני דיני ארץ ישראל לא ישתנה, אלא קדושתה היא לעולם מהכניסה ראשונה ואפילו משעת נתינתה, לכל כיוצא בזה" (עמ' רנח).

ג. סברה וראיה מחז"ל -

1. אם נאמר שבזמן הגלות ארץ ישראל היתה כחוף לארץ, "אם כן כל אותן שבעים שנה, הצדיקים אשר נקבו בשמות שנודע קבריהם בארץ... או האבות הקדושים - היו נקברין בחוף לארץ עד שבאו ישראל עם עזרא? או ירושלים שקדושתה לעולם, היתה כחוצה לארץ כל אותו זמן? והלא הם, עליהם השלום, היו חוששים שמא יבוא יובל ויוציאם מכלל קבור בקבר שלו (בבא בתרא ק"ב, א), ולא היו חוששין שמא יבוא גלות ויוציאם מכלל קדושת הארץ? [ומדוע לא התפללו לקב"ה על זה?] ואם שמא לא חזר עזרא לכבוש חברון ושכם ודרך אפרת, ותמנת סרח וגבעת פנחס והגבעה בארץ בנימין - [האם] האבות הקדושים, ורחל אמנו, ויוסף הצדיק, ויהושע בן נון, ואלעזר הכהן ושאול בן קיש, היו נקברים בחוצה לארץ, ולא היו בכלל "וכפר אדמתו עמו", ולא היו בכלל הטוב המגיע למי שקבור בארץ ישראל? זה חלוף לא יתכן!" (עמ' רנד).

2. אם נסתלקה כל קדושתה של הארץ לכל דבר מזמן כבוש עולי מצרים, "היאך יבוא עזרא, שהרשות בידו, ומפני שיסמכו בה עניים בשביעית (חולק ז, ב) ימעט גבולים ויעשה ארץ ישראל כעורו של נמר לא כצבי, פה ארץ ישראל ופה

11. וכבר העיר במהדורת ביהמ"ד להלכה שלפנינו בירושלמי הוא בלשון אחר.

חוצה לארץ... תלך מטבריא לשכם דרך יום ארוך ובאמצע הדרך תמצא חוצה לארץ והיא בית שאן? (עמ' רנה).

ד. הכפתור ופרח הסתמך גם על ספר התרומה (הלכות ארץ ישראל, ורשה תרנ"ז, עמ' 124) מתוך דיוק בלשונו: "אף על גב דקדושת הארץ בטלה לעניין תרומות ומעשרות..." הרי שפירט לך דעתו, שביטול הקדושות הוא רק לעניין תרומות ומעשרות, ובכמה מקומות חזר על זה הלשון והוסיף: "אבל קדושת הארץ כולה לגבולותיה... מקדושתה ראשונה ולהלן בדקאי קאי לא בצר לא בזמן הגלות שהיו בבבל וגם לא בגלותינו היום" (עמ' רנג)¹².

מסקנתו מהוכחות אלו:

כוונת כלל זה הפרק שמה שזכרנו בו... [ש]אין היום הבדל ולא הפרש ולא חילוק כלל בין מה שכבשו עולי מצרים ובין מה שכבשו עולי בבל, שאין שום דבר בזה שלא יהיה בזה בעניין הקדושה והמעלה, לבד חיוב התרומות והמעשרות ודומיהם, שאלו דאוריתא ואלו דרבנן¹³ (עמ' רנב).

3. דיון בראיות הכפתור ופרח

א. המהר"ט (ש"ת, ח"א סימן מז) טען שכל הוכחות הכפתור ופרח הן ביחס לקבורה בלבד. היינו, מהראיות שהביא אפשר רק להוכיח שאדם שנקבר בגבולות עולי מצרים נקבר בארץ ישראל, אבל אין מכאן ראיה לשאר דברים, כגון: כפיית האיש את אשתו לעלות לארץ ישראל (ראה עוד להלן בסעיף 5, עמ' 325).

ב. על ראית הכפתור ופרח מקברי האבות (הוכחה ג), שלא ייתכן שבמשך שבעים שנות גלות בבל היו קבורים בחו"ל, טען בקונטרס יישוב ארץ ישראל (הרב י"ז מיצברג, סימן א עמ' טז) - מאחר שהאבות נשארו ספונים וטמונים בקבריהם קנו מקומם גם כשנכנסו הגויים לארץ! דוגמא לזה מצינו במת מצווה שקנה מקומו.

אולם דבריו אינם מוכרחים. אמנם מת מצווה קנה את מקומו, אך סוף סוף הקדושה הופקעה! לפיכך חוזרת השאלה - אם חששו להפקעת הקניין - מדוע לא חששו להפקעת הקדושה¹⁴?

12. לביאור שיטת ספר התרומה, ראה להלן בסעיף ב'4.

13. מהדורת לונץ עמ' רכז. מהדורת ביהמ"ד להלכה עמ' רנב.

14. ואין נראה לחלק ולומר שקנין (פרטי) שונה מכיבוש, ולכן קבר שנקנה בכסף אין הקדושה מופקעת ממנו גם לאחר כיבוש.

הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"ו הט"ז) כתב שקדושה שניה לא בטלה כיוון שהיתה על ידי חזקה ולא על ידי כיבוש. המנחת חינוך (מצווה רפד סעיף כג)¹⁵ הוסיף, שלפי דברים אלה מובן מדוע קנה דוד המלך את מקום המקדש מארוונה היבוסי בכסף מלא ולא על ידי כיבוש: כי היה רצון הקב"ה שמקום השראת השכינה לא תבטל לעולם גם לעניין מצוות התלויות בארץ באותן שבעים שנה שגלו לבבל.

לפי זה כתב בקונטרס יישוב ארץ ישראל (שם), שכיוון שגם מקום קבורת האבות - מערת המכפלה, וקבר יוסף בשכם נקנו בכסף, ממילא לא נפקעה קדושת מקומם, ואם כן נדחתה ראיית הכפתור ופרח מקברי האבות.

אלא שאף דבריו אלה אינם מספיקים, כיוון שנשאר קברי צדיקים נוספים כמו קבר רחל וקברי יהושע ושאל שנלקחו על ידי כיבוש, וחזרה השאלה: הלא נפקעה הקדושה מקברם באותם שבעים שנה?

אך מכל מקום, לאחר בקשת מחילה, אפשר להקשות על ראייתו של הכפתור ופרח.

הכפתור ופרח הבין שהתוצאה מהחורבן היתה שארץ ישראל היא כחוץ לארץ, ולכן הקשה שב"אותן שבעים שנה, הצדיקים אשר נקבו בשמות... או האבות הקדושים - היו נקברין בחוץ לארץ", וחזר על כך מספר פעמים בדגשים שונים. אבל אפשר להבין שהחורבן אמנם גרם שקדושת הארץ בטלה כי "נִצְתָה כמדבר מבלי עֵבֶר" (ירמיהו ט, יא) והיתה חרבה כמדבר (ראה: רש"י ורד"ק בפסוק ט, שפירשו מלשון ציה, עניין חורבן). המדבר הוא מקום הפקר וזה מעמדה של הארץ בחורבן. אבל גם בזמן החורבן ארץ ישראל אינה חו"ל, כי למרות שנתבטלה קדושתה ונשאר בה רק רושם מועט מהעבר, היא במצב ביניים של הפקר, אך טומאת חו"ל אין בה. לפיכך האבות היו קבורים באותם שבעים שנה בארץ ולא בחו"ל, אלא שאז קדושת הארץ בטלה לגמרי.

בהמשך ביסס הכפתור ופרח את דבריו גם על קושיה מחז"ל (בבא בתרא קיב, א), שאם נאמר שהקדושה בטלה וחזרה רק על ידי כיבוש, הרי "נמצאת שדה חוזרת ביובל ונמצא צדיק קבור בקבר שאינו שלו".

אך יש לומר, שהחשש "נמצאת שדה חוזרת ביובל ונמצא צדיק קבור בקבר שאינו שלו", הוא רק כשיש לאדם אפשרות ויכולת להיקבר בנחלת אבותיו, אבל אם השתדל ונקבר בנחלת אבותיו אינו צריך לחשוש לדברים שאינם תלויים בו ואין בידו יכולת או אפשרות לשנותם, כמו חורבן וגלות שיהיו לעתיד לבוא. מה עוד, שבתורה (דברים לא, טז-יח) נאמר שיתכן שעם ישראל יצא לגלות! ותפילה לא בהכרח היתה

15. מהדורת מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ח, ח"ב עמ' שפח.

מבטלת את עונש הגלות, שהרי למרות שהאבות והאמהות התפללו (כמבואר במדרשים), בכל זאת יצאנו לגלות¹⁶.

ג. על ההוכחה (לעיל ג'2) מכך שהיה לעזרא כוח להשאיר את בית שאן ועוד מקומות מחוץ לגבולות הארץ, יש לומר, שעזרא לא קידש את בית שאן כיוון שהנימוק הכלכלי "כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית" היה הכרחי ונחוץ לציבור באותו זמן. מה עוד שהיו מקומות נוספים שנתקדשו אחר כך, ולא היה קידוש אחד בלבד.

ד. ההוכחה מדברי ספר התרומה אף היא אינה מוכרחת. שיטת בעל התרומה כפי שכתב בספרו (הלכות ארץ ישראל, עמ' 124) היא, שביטול הקדושה גרם שתדומות ומעשרות חיובם הוא מדרבנן בלבד, אולם אין הוא סובר כמו הכפתור ופרח שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית, ולכן היושב בבית שאן, למשל, מקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל מדאורייתא¹⁷. לדעתו מצות הישיבה היא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ (ראה להלן סעיף ב'4), וכיוון שמצוות התלויות בארץ בימינו חיובן מדרבנן, לכן לדעתו אדם העולה כיום וגר בכל מקום בארץ ישראל מקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל רק מדרבנן.

4. הקושיות על שיטת הכפתור ופרח

א. הכפתור ופרח הקשה על שיטת עצמו - מצאנו בארץ ישראל עצמה מקומות שחז"ל קוראים להם "ארץ העמים" או "חוץ לארץ", כיוון שהם בתחום כיבוש עולי מצרים, ולכן הם חשובים כחו"ל?

הכפתור ופרח תירץ, שחז"ל קראו לחלקים מארץ ישראל עצמה "חוצה לארץ" או "ארץ העמים" כביטוי מושאל, "מפני אי זה מום שמצאו חכמים באותו חלק" - או שהיא ממדור הגויים (שגרו בה גויים), או שלא נכבשה בכיבוש שני, שנתבטלו בה מצוות התלויות בארץ מן התורה. וסיכם זאת: "כל מקום שנמצא לרבותינו ז"ל אומרים וקוראים 'חוצה לארץ' לאי זה חלק שיהיה מן הארץ בתוך גבולי אלה מסעי,

16. יש להבהיר, ברור שאין איסור להיות קבור בקבר שאינו שלו. ראית הכפתור ופרח היא ממידת ההקפדה על המעלה הרוחנית ומידת החסידות שיש בכך, ומקל וחומר שהאבות היו צריכים לדאוג למעלה רוחנית יותר גדולה של קבורה במקום שיש בו קדושה או לפחות להתפלל באופן מיוחד על עניין אי-הקבורה בגלות.

17. ראה בפרק "שיטות ראשונים נוספות" סעיף יב שיטת הכפתור ופרח. מכל מקום כך הסבירו ולמדו הפוסקים שזו שיטתו.

שרצונם לומר חוצה לארץ של כיבוש שני, לא שיהיה דעתם בחוצה לארץ גמור חלילה¹⁸.

ב. על הסוברים שמצות ישיבת ארץ ישראל היא גם בתחום עולי מצרים קשה לכאורה מהגמרא במסכת גיטין (עו, ב): "כי הוּוּ מפטרי רבנן מהדדי בעכו הוּוּ מפטרי, משום דאסור לצאת מארץ [ישראל] לחוץ לארץ". ופירש רש"י (שם ד"ה כי הוּוּ): "בני מדינת הים שהיו הולכין ללמוד תורה בארץ ישראל, כשחוזרים לבתיהם - היו חבריהם בני ארץ ישראל מלווים אותן עד עכו, ומשם נפטרים מהם". ולכאורה קשה, הלא עכו נמצאת בתחום כיבוש עולי מצרים?

המהרי"ט¹⁹ תירץ: "מחמירים היו על עצמן לצאת ללא דבר". כלומר, מותר היה להם לצאת מחוץ לעכו, אבל כיוון שמדובר בתלמידי חכמים ("רבנן"), הם החמירו על עצמם שלא לצאת ממקום שנתחייב במצוות התלויות בארץ.

בספר ויואל משה (מאמר יישוב ארץ ישראל, סימן פא, עמ' רפא) הקשה על תירוץ המהרי"ט. לשון הגמרא הוא: "משום שאסור לצאת מארץ [ישראל] לחוץ לארץ", היינו, לשון איסור ולא חומרא בעלמא! ותירץ על פי מה שכתב החיד"א (עין זוכר, מערכת א אות קג) בשם כמה ראשונים, שמצאנו בדברי חז"ל שאמרו לשון איסור אף על דבר שאין בו שום איסור, לא מדאורייתא ולא מדרבנן אלא מידת חסידות בלבד, והביא ראיות לכך - עיין בדבריו²⁰. אם כן גם בנידון דידן, לשון איסור שאמרו, אינו מצד הדין אלא מידת חסידות ונהגו להחמיר בכך.

ג. בספר תבואות הארץ (הרב יהוסף שורץ, נוספות עמ' תקד-תקה) הקשה מהירושלמי (מועד קטן פ"ג ה"א דף י, א): "חד כהן אתא לגבי רבי חנינה. אמר ליה: מהו לצאת לצור לעשות דבר מצווה לחלוץ או לייבם? אמר ליה: אחיו של אותו האיש יצא, ברוך המקום שנגפו ואת[ה] מבקש לעשות כיוצא בו?" מבואר, שחז"ל חשבו את צור שהוא בתחום עולי מצרים, לחוץ לארץ?

18. מהדורת לונץ עמ' רלד, מהדורת ביהמ"ד להלכה עמ' רנה-רנט.

19. בחידושו למסכת קדושין דף לא, ב ד"ה לקראת אימא. המהרי"ט הוכיח זאת: "תדע דהיכי נפקי הנך דאזלי אינהו ללוותן אטו הנו רבנן והני לאו רבנן". לפי רש"י אין כאן הוכחה כי אלו שיצאו, היו בני מדינת הים שבאו לארץ ישראל ללמוד תורה וחזרו לבתיהם. לשמחתי מצאתי שכוונתי לדעת הרב יצחק קוראייט, מחכמי מרוקו, בספר פחד יצחק על מסכת קידושין (שם), בתוך ספר מעשה רק"ם, פיסא תקס"ו, דף כה, שדחה את דברי המהרי"ט וכתב: "י"ל, דאפשר שהיו באים מחוץ לארץ ללמוד תורה ולחזור למקומן, וכדאשכחן בגמרא (קידושין כט, ב - ל, א) דקאמר הא לן והא להו, ופירשו התוספות דרב יהודה הוי מתני לבני בבל דין דשייך לבני בבבל. משמע שהיו לומדים וחוזרים למקומן. דלא אסרו לצאת אלא למי שדר בארץ ישראל ולא הבאים ללמוד ודעתם לחזור. אי נמי, אפשר דהנך רבנן אזלי ללמוד תורה או לישא אשה".

20. כדוגמא, במסכת סנהדרין (סג, ב) נאמר: "אסור לאדם שיעשה שותפות עם העכו"ם". הר"ן במסכת ע"ז (ז, א בדפי הר"ף בסופו) מביא בשם הרמב"ן - "דמאי דאמרינן... לאו איסורא ממש קאמר דהא לא מיתסר אפילו מדרבנן...אלא ממידת חסידות בעלמא".

ותירץ, שדרך חכמי הש"ס להשתמש בשם "צור" לא לעיר צור שבנחלת נפתלי, אלא כביטוי מושאל לעיר של מלכי חוץ לארץ, כמו רומי רבתי או רומי זוטרי (קושטא). ההוכחה לכך היא שחז"ל דרשו במסכת מגילה (ג, א) את הפסוק (יחזקאל כו, ב) "אשר אמרה צר על ירושלם... אמלאה החרבה" על העיר צור לעומת ירושלים, והכוונה היא לצור של רומא. ואם כן מסתבר שכוונת הירושלמי במעשה הנזכר לעיל היא, לאדם שרצה לצאת לעיר צור שבחוץ לארץ, ולא לעיר צור שבשטח עולי מצרים. הכהן שם לא רצה להזכירה בשמה הידוע והמפורסם ולכן קרא לה צור. הוא מביא הוכחה נוספת שמעשה זה לא היה בעיר צור ממש אלא בחוץ לארץ, שהרי מעשה זה מוזכר בבבלי (כתובות קיא, א), ושם מוזכר המקום כ"בית חוזאה" וידוע שהעיר "חוזאה" היא בבבל. מוכח שהעיר צור הנזכרת אינה זאת שבתחום עולי מצרים.

יש שתירצו²¹, שמדובר בעיר צור הידועה שבשטח עולי מצרים, אלא שכיוון שהשואל היה כהן ולגבי יבום כתיב "זקני עיר" ולא "זקני עירה", לכן לא כדאי לו לצאת לטומאת חוץ לארץ שיש בצור בגלל הגויים שגרו שם, אלא ראוי שהיבמה תבוא לארץ ישראל הטהורה שבתחום כיבוש עולי בבל.

5. השלכות הלכתיות של דברי הכפתור ופרח

ראינו שלדעת הכפתור ופרח קדושת הארץ אינה תלויה בקיום המצוות. האם יש לכך השלכה גם על מצות ישיבת הארץ? האם לדעתו המצווה קיימת גם בגבולות עולי מצרים שבהם לא נוהגות המצוות התלויות בארץ? האם לדבריו ישנה השלכה גם על כפיית הבעל את אשתו ולהיפך - "הכל מעלין לארץ ישראל"?

א. הגר"ש ישראלי (ארץ חמדה ספר א שער א, סימן ט, סעיף ב, עמ' מד) הסביר שגם לדעת הכפתור ופרח, אף שמצות ישיבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה, מכל מקום היא נוהגת רק במקומות שנוהגות בהם המצוות התלויות בארץ. זאת מפני שככל שאר המצוות התלויות בארץ, גם היא תלויה בתנאים מעשיים שיכולים לחול ויכולים לפקוע, ואין מספיקה מעלת הארץ וחשיבותה לחיים ולמתים בכדי לחייב את הישיבה בה בתור מצווה, ומכל שכן כדי לקבוע בזה דין "הכל מעלין" לכופ את בני המשפחה לעלות. רק מה שנקרא 'ארץ ישראל' לעניין המצוות התלויות בארץ, הוא שנקרא 'ארץ ישראל' לעניין חיוב המצווה לשבת שם.

21. הרב שלמה בלומנקרנץ, ספר ברוך צורי, קונטרס ברוך עדי עד, ברוקלין תשמ"ב, סעיף יט עמ' לג.

עיקר ראייתו היא מכך שהכפתור ופרח לא כתב שדין "הכל מעלין" הוא בכל המקומות שבגבולות פרשת מסעי, אלא כתב רק שיש במקומות אלה עניין למעלות רוחניות מסוימות.

לענ"ד אין מקום להסבר זה בשיטת הכפתור ופרח. רבי אשתורי הפרחי עצמו מנמק את סיבת ישיבתו בעיר בית שאן. הוא מספר על טעות שרווחה בזמנו כתוצאה מהשיטה הסוברת כי מצות ישיבת ארץ ישראל היא אמצעי (הכשר) לקיום המצוות התלויות בארץ - "הנה היום נמצאים פה עמנו אנשים מקרוב באו. מוחזקים ביודעים, מניאים לב נשים ועמי ארצות לשבת שם (בבית שאן), ואומרים להם שמקום [בית שאן] אינו ארץ ישראל במוחלט אלא חוצה לארץ" (פרק ז'²²), שכן רבי פטר את בית שאן מתרומות ומעשרות (חולין ז', ב). ולהוציא מדעה זו, עשה הכפתור ופרח מעשה וקבע את דירתו בבית שאן "להודיע לבני אדם שהיא ארץ ישראל, [אף על פי שאינה מכיבוש שני]", והוסיף: "אם כן ביטול חוקי המתנות אינו עושה ארץ ישראל חוצה לארץ"²³. מפורש בדבריו שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת גם במקומות שלא מקיימים בהם את המצוות התלויות בארץ - וזה בניגוד לדברי הגר"ש ישראלי.

ב. המהרי"ט (שו"ת, ח"א סימן מז) טען שכל הוכחות הכפתור ופרח הן ביחס לקבורה בלבד. היינו, מהראיות שהביא אפשר רק להוכיח שאדם שנקבר בתחום כבוש עולי מצרים נקבר בארץ ישראל, אבל אין מכאן ראיה לשאר דברים.

נראה לענ"ד להוסיף על דבריו; האבני נזר (שו"ת, יר"ד סימן תנד סעיף לג) חילק את מצות ישיבת ארץ ישראל לשלשה עניינים: (1) מצות הישיבה בארץ ישראל; (2) קיום המצוות התלויות בארץ; (3) הדיור במקום מקודש שיש בו השראת השכינה.

ואם כן: מצות עשה של ישיבת ארץ ישראל - נוהגת לדעתו רק במקום שכבשו עולי בבל²⁴ (ולדעת אחרים גם במקום שכבשו עולי מצרים); מצוות התלויות בארץ - נוהגות רק במקום שכבשו עולי בבל ונחלקו הראשונים האם הן נוהגות מדאורייתא או מדרבנן; הדיור במקום מקודש שיש בו השראת השכינה - שיש עדיפות לגור במקום בו הקב"ה בעצמו משגיח על האדם, מקום בו השכינה שורה, מאשר לגור במקום הנמצא תחת שליטת שר, כוכב או מזל - עניין זה בוודאי היה שייך גם בימי האבות לפני שכבשו ישראל את ארץ ישראל, ומסיבה זו רצו האבות להיקבר בארץ ישראל, והוא שייך גם לאחר היציאה לגלות.

ממילא אין מכאן ראייה למצות ישיבת ארץ ישראל.

22. מהדורת לונץ, עמ' קכא. מהדורת ביהמ"ד להלכה, עמ' קלט.

23. מהדורת לונץ עמ' רלא, קכא, קכז. מהדורת ביהמ"ד להלכה עמ' קלח, רנו.

24. שם, סעיף סב אות ג וכן משמע בסוף סעיף לז. אלא שדבריו צ"ע. זו שיטת התוספות, והאבני נזר התעלם מהרמב"ן שסובר שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת גם במקום שכבשו עולי מצרים.

6. יחס הפוסקים בזמנו של הכפתור ופרח לשיטתו

במסכת חולין (ו, א) נאמר: " התיר רבי את בית שאן (ממצוות התלויות בארץ)... כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית". על סמך היתר זה, טענו "אנשים מקרוב בארץ", כלומר רבנים עולים מצרפת או אשכנז²⁵, שכל מקום בארץ ישראל שאין מקיימים בו את המצוות התלויות בארץ - היושב שם גר בחו"ל ולא בארץ ישראל. המון העם, נשים ועמי ארצות קיבלו דעה זו ולא התיישבו בבית שאן. התפיסה ההלכתית העומדת בבסיס דבריהם של רבנים עולים אלו היא, שמצות ישיבת ארץ ישראל היא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ, ובמקום שאין נוהגות המצוות התלויות בארץ אין נוהגת מצות ישיבת ארץ ישראל.

כנגד שיטה זו יוצא בחריפות הכפתור ופרח בפרק ז²⁶ ובפרק י, הפרק הארוך ביותר בספרו. הוא מוכיח שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת גם במקומות שאין נוהגות המצוות התלויות בארץ. לכן, כדי להשפיע על הציבור עשה מעשה רב והתיישב בבית שאן, ללמד ולהראות שהיושב שם מקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל.

לאחר שהאריך במעלות העיר בית שאן (שם) הוא מסיים את דבריו:

ומה שרדפתי אחר זאת החקירה, לא מפני שזיכני האל לשבת בו לבד, אלא שלא למעט גבול נחלתנו ממיעוט ידיעה ומרצון, ושלא להקל במצוותיה. ולאחר זמן מרובה באו הנה (לבית שאן) האנשים ההם וחזרו בהם²⁷.

סופו של הויכוח התורני שהתחיל בצרפת ואשכנז והמשיך בארץ ישראל, היה שאותם רבנים הודו לכפתור ופרח שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית והם עצמם התיישבו בבית שאן.

25. מי היו אותם אנשים "מוחזקים ביודעים"? היו ששיערו שכנראה הם בעלי התוספות מצרפת ומאשכנז, וזאת ע"פ שמות הרבנים הנמצאים ב"כפתור ופרח" כגון רבי ברוך ורבי מתתיה, שהם שמות מצרפת או מאשכנז. מכל מקום אלו השערות בלבד, וידיעות ברורות אין לנו. אין אנו יודעים על גדולי ישראל שעלו מן הגולה. כיוון שלאחר כשלון העלייה של המהר"ם מרוטנבורג והתוצאות הטראגיות שהיו בעקבותיה, נעצרו למשך שנים רבות כמעט לחלוטין עליות של גדולי ישראל.

26. מהדורת לונץ, עמ' קכא. מהדורת ביהמ"ד להלכה, עמ' קלט.

27. פרק ז, מהדורת ביהמ"ד להלכה עמ' קמו. הסכים וקיבל את דעתו גם הרב מתתיה, חכם צרפתי או אשכנזי ראה בהערה 25 - "והסכים על ידינו ה"ר מתתיה ז"ל". מהדורת ביהמ"ד להלכה עמ' רנב, מהדורת לונץ עמ' רכז.

7. אחרונים המסבירים והמחזקים שיטה זו

א. מרן הרא"ה קוק²⁸ השווה את מצות ישיבת ארץ ישראל למצות תלמוד תורה. ז"ל במסכת חגיגה (ה, ב) דרשו: "כיוון שגלו ישראל ממקומן אין לך ביטול תורה גדול מזה". מבואר שגלות ישראל מארץ ישראל היא ביטול תורה, ומצות תלמוד תורה בשלימותה מתקיימת בארץ ישראל בלבד. וביאר מרן הרב:

כי ארץ ישראל דומה בזה לתלמוד תורה²⁹. ותלמוד תורה אף על פי שהוא מביא לידי מעשה המצוות כולן, מכל מקום חלילה לומר שערכה של תורה איננו כי אם הכשר למעשה המצוות, אבל היא עליונה וחשובה בקדושתה בפני עצמה, עד שאפילו כשלומדין מה שאי אפשר לקיים כלל, אין שעור למעלת הלימוד ההוא, ועוד הוא גדול באיזה פנים מן הלימוד שאפשר לקיימו במעשה, שהרי זה נחשב גם כן עשייה כדאמרינן (מנחות קי, א), "כל העוסק בתורת חטאת כאילו הקריב חטאת, וכל העוסק בתורת אשם כאילו הקריב אשם", ואין שיעור למעלת התורה של הלימוד בדברים שאין להם שום יחס לענינים מעשיים, כי היא בעצמה עליונה מכל - אלא שבכלל גודל מעלתה, כלולה גם מעלה זו שהיא מביאה לידי מעשה.

כלומר, קיימות שתי אפשרויות להבנת מצות תלמוד תורה: מצות תלמוד תורה כאמצעי לקיום המצוות, כי אם לא ילמד לא ידע כיצד לקיים את המצוות, או מצות תלמוד תורה כמצווה בפני עצמה, "מצווה עצמית", שהרי גם מי שלמד והוא בעל זכרון ויודע כיצד לקיים את המצוות - יש עליו חיוב ללמוד תורה, כי עצם לימוד תורה הוא תכלית בפני עצמה: "לשם התורה... לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלו"ל"³⁰.

28. מבוא לשבת הארץ סעיף טו, ירושלים תשל"ט, עמ' סא-סב. שו"ת משפט כהן, סימן סג עמ' קכט. ראה עוד, אגרות רא"ה ח"ב אגרת תקנה.

29. בנו הריצ"ה קוק (בחוברת "רבנו" קובץ הספדים, ירושלים תשמ"ב, עמ' 69), הסביר את הקשר בין התורה לארץ ישראל על פי מאמר חז"ל (נדרים כב, ב): "אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמישה חומשי תורה וספר יהושע בלבד שערכה של ארץ ישראל הוא". ההשוואה באה ללמד, שכמו שיש תורה לשמה (והיא אינה רק אמצעי לקיום המצוות), כך ישנה ארץ ישראל לשמה (והיא אינה רק אמצעי לקיום המצוות). ראה עוד, לנתיבות ישראל, ירושלים תשכ"ז, ח"א, התורה והארץ, עמ' 169.

30. נפש החיים שער ד פ"ג. ראוי לציין שהדוגמא שהביא הרא"ה קוק היא מתחום הקורבנות, שהן מצוות שאי אפשר לקיימן כלל, ואין לה יחס וזיקה לדברים מעשיים בימינו, והיא מבטאת לימוד לשמה. ממילא דבריו תקפים לפי שני ההסברים. בית הלוי (בהקדמתו לשו"ת בית הלוי, ובח"א סימן ו, ובפירושו בית הלוי על התורה, שמות, פרשת משפטים עמ' 50), הסביר ששתי אפשרויות אלו הן ההבדל בין מצות תלמוד תורה לנשים לעומת אנשים. נשים אמנם אינן מחוייבות במצות תלמוד תורה, אבל הן צריכות ללמוד ולדעת את המצוות שהן חייבות בהן כגון חלה ונידה (שבת פ"ב מ"ו), נמצא שהלימוד אצלן הוא רק אמצעי לקיום המצוות ולא תכלית בפני עצמה. לעומתן באנשים מצות לימוד תורה היא תכלית בפני עצמה "מצווה עצמית". הוא הוכיח זאת מהגמרא במסכת מנחות (צט, ב) "שאל בן דמה... את רבי ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה "לא ימוש ספר התורה הזה מפוך, והגית בו

או כדי להגיע לידי דבקות בקב"ה³¹ ("ליבטל לרצון ה'").

והוסיף הראי"ה וכתב:

כמו כן היא קדושת ארץ ישראל, אף על פי שבקדושתה היא מביאה אותנו גם בחורבנה לידי כמה מצוות, שאין לנו דוגמתן בחוץ לארץ, וקל וחומר בבניינה, "מי מנה עפר יעקב", מכל מקום לא זה הוא כל עיקר מעלתה... כי עצם ישיבת ארץ ישראל מצד עצמה שקולה היא נגד כל המצוות שבתורה... ואינה רק הכשר לקיום המצוות.

כלומר, אותן שתי אפשרויות בהבנת מצות תלמוד תורה קיימות גם ביחס למצות ישיבת ארץ ישראל - מצות ישיבת ארץ ישראל כמצווה עצמית, או כאמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ, כי רק בארץ ישראל אפשר לקיימן.

בספרו משפט כהן (ש"ת, סימן סג עמ' קכט) הוסיף, שקדושתה העצמית של הארץ היא "כעין קדושת שכינה שבבית המקדש דלא בטלה".

ב. הרב שלמה אלקבץ (מחבר הפייט "לכה דוד") קדם לו בהסבר זה, בתשובה שכתב למרן רבי יוסף קארו³²:

רבים חשבו כי מעלת ארץ ישראל הלא היא בהיות עם בני ישראל בתוכה, ושתעדר מעלתה בהעדרם. ונמשך זה להם למה שחשבו כי ענינה אינו [אלא] רק מפני שמירת בני ישראל המצוות³³ בה, לא שתהיה שמירת המצוות בתוכה נמשכת למעלתה. וזה טעות בידם. אבל דע, כי שלימות ארץ ישראל היא

יומם ולילה" (יהושע ז, ב) צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית". לכאורה אם חיוב מצות תלמוד תורה הוא לצורך ידיעת המצוות, הלא יצא ידי חובה כיוון שיודע הוא את התורה? אלא מוכח שהחיוב הוא מצד עצם לימוד התורה.

31. רמח"ל דרך ה', ח"ד פרק שני סעיף א; מהר"ל, הקדמה לתפארת ישראל; שפת אמת, ויקרא אמור, תרל"ב ד"ה באבות. בספר תניא (ליקוטי אמרים פרק טו) הסביר את הגמרא בחגיגה (ט, ב) "אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחד". הרגילות בימיהם היתה לשנות כל פרק מאה פעמים וכשחזרו מאה פעמים על לימודם זכרוהו היטב. נמצא שלימוד זה של חזרה "מאה פעמים" הוא בבחינת אמצעי לקיום המצוות. "השונה פרקו מאה פעמים ואחד" מגלה שתכלית לימודו שונה - לא רק כדי לדעת, אלא זהו לימוד שתכליתו דביקות בקב"ה, לימוד שהוא מצווה עצמית. ראה עוד: הרצ"ה קוק, אור לנתיבתי, לאהבת תורה עמ' כג; עין אי"ה, ברכות כ, א סעיף לט ד"ה מנין שברכת התורה לאחריה.

32. ברית הלוי לר' שלמה אלקבץ, הגדה של פסח, תשובה בפירוש מאמר מהזוהר, לבוב תרכ"ג, ד"ה היסוד השלישי, עמ' מא. והוסיף: "וכן ביאר והחבר לכוזרי (מאמר שני סעיף כג) משלמות הארץ, עד שנשתוקקו אליה האבות בעת היותה מלאה גלולים; וזו הוראה רבה כי שלמותה בעצמותה... והארץ קדושתה בעצמותה איננה כשאר הארצות, אבל דבר אלוקי יש בה".

33. כתב לשון כללית "המצוות" ולא מצות ישיבת ארץ ישראל למרות שדן ב"מעלת ארץ ישראל", ללמדנו שהמצוות כולן, הן אלו שהן חובת הגוף והן אלו התלויות בארץ - עיקר קיומן ושלימות עשייתן הוא בארץ ישראל.

בעצמותה ממש כי היא היתה הנקודה הראשונה בבריאה... וכעניין אבן השתיה.

ג. בספר ערוך השולחן (ח"מ, סימן ג סעיף יב) הסביר שבארץ ישראל ישנן שתי מעלות. האחת - קדושת האויר, והשניה - קדושת הקרקע. מה שנתבטל בכיבוש ראשון וחורבן בית המקדש הוא קדושת הקרקע (שלא קידשה לעתיד לבוא - רמב"ם הלכות תרומות פ"א ה"ה) אבל קדושת האויר נשארה (אויר ארץ ישראל טהור ואינו מטמא). לכן כל דבר שקשור לאוירה של ארץ ישראל הוא שייך גם בשטח גבולות עולי מצרים. דוגמא לכך, מינוי סמוכים - "וכל ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה לסמיכה" (רמב"ם הלכות סנהדרין פ"ד ה"ו). וכן כתב שם הרדב"ז שהוא הדין "לעניין הדר בארץ ישראל ולעניין הנקבר בה ולשאר קדושת ארץ ישראל".

ד. מרן הראי"ה (מבוא לשבת הארץ סעיף טו)³⁴ דייק מהספרי (דברים ראה פיסקא פ) שמצות ישיבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה. בספרי מסופר על ארבעה תנאים שיצאו מארץ ישראל לחוץ לארץ כדי ללמוד תורה. כשהגיעו לצידון "זכרו את ארץ ישראל זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם, וקרעו בגדיהם, וקראו את המקרא הזה (דברים יב, כט) "וירשת אותם - וישבת בארצם". אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה, וחזרו ובאו למקומם". מדוע בחרו התנאים לדרוש פסוק זה דווקא? התשובה היא שהמדייק בפסוק יראה שבביטוי "בארצם" (בארץ שלהם) מתכוונת התורה לזמן שבו ארץ ישראל היא ברשותם ושלטונם של הגויים - בזמן החורבן, ולמרות שאי אפשר לקיים את המצוות התלויות בארץ כראוי בגלל הגזירות והשלטון הנכרי, למרות זאת - "ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה" - כי היא נובעת מקדושתה של ארץ ישראל ולא מקיום המצוות התלויות בארץ.

ה. בנו, הרצ"ה קוק (שיחות הרצ"ה קוק, הכל מעליו, חוברת 31 עמ' 4)³⁵ הביא ראיה לכך מדקדוק בלשון חז"ל במונח "מצוות התלויות בארץ". הרי לא קיים בהלכה מושג "הארץ תלויה במצוות", שמשמעותו שקדושת הארץ תלויה בקיום המצוות שבה.

34. גם הרב י"ד בלומבערג (קונטרס מצות ישיבת ארץ ישראל, מהדורת אור-עציון, תשנ"ט, עמ' רט-רל), למד מפסוק זה שגם בזמן שארץ ישראל היא ברשותם ובשלטונם של הגויים, ונקראת "ארצם" ולא "ארצך", גם אז ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות. צריך להדגיש כי הוכחת הראי"ה קוק והרב בלומבערג מפסוק זה היא רק לפי גירסת חלק קטן מכתבי היד ורק על פי הדפוסים. זו היא אמנם גם גירסת הגר"א, הנצי"ב והמלבי"ם בספרי, אבל לפי הספרי במהדורת פינקלשטיין ורוב כת"י המוסמכים, הפסוק המובא הוא מדברים יא, לא: "וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החוקים". לפי פסוק זה אין הוכחה לחידושם של הראי"ה קוק והרב בלומבערג. ראה עוד בפרק "ביאור הספרי במצות ישיבת ארץ ישראל", סעיף ח' 3.

35. יש להעיר כי פשט הביטוי "מצוות התלויות בארץ" הוא מצוות המתקיימות בקרקע ארץ ישראל בלבד. ראה: ברע"ב (קידושין פ"א מ"ט) שפירש "חובת קרקע"; וברש"י (קידושין לז, א ד"ה חובת קרקע) שפירש ש"מוטלת על הקרקע או [על] גידוליו".

הלשון היא "מצוות התלויות בארץ" (קדושין לו, ב) - כיוון שהמצוות הן התלויות בארץ, כי מתוך קדושתה של ארץ ישראל יש מצוות לארץ, ולא להיפך.³⁶

ב. הסברים שישיבת א"י היא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ

1. התשב"ץ

התשב"ץ בספר המצוות שכתב, זהר הרקיע (מצווה עו) ובתשובותיו (ח"ג סימן רפח) - פסק שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא מצוות עשה, כזקנו הרמב"ן. אבל הוא חידש שדין "הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין" (כתובות קי, ב) ומצוות הדירה הם משום מצוות היתרות בהעלאה, ומשום הפסד אותן מצוות ביציאה מהארץ - "דתרי ענייני ניהו, קדושת שכינה וקדושת מצוות..."³⁷. פירוש, קדושת שכינה היא רק בארץ ישראל ולא בעבר הירדן המזרחי. וזהו שאמר יהושע לשנים וחצי השבטים (יהושע כב, יט) "ואך אם טמאה ארץ אחזתכם" כמו שפירש רש"י (שם), שנקראת כן משום שאין בה שכינה, אבל קדושת המצוות היא גם בעבר הירדן המזרחי. "וחיוב העלאה (הכל מעלין לארץ ישראל) הוא מפני קדושת מצוות ושם הוא מצות דירה בלבד"³⁸... "וההוצאה משם (מארץ ישראל) היא משום שמפקיע [עצמו] מן המצוות כדמוכחא היא דעבדים"³⁹. לכן, שווה דין עבר הירדן לדין יהודה ולגליל רק לעניין דירה, אבל לקדושת שכינה, מעלת קבורה וכל יתר מעלות ארץ ישראל [כגון להיבנות בארץ ישראל מי שלא זכה לכך בחו"ל (יבמות סד, א), הדר בארץ ישראל שרוי בלא עוון (כתובות קיא, א), אורא דארץ ישראל מחכים (ב"ב קנח, ב), ונבואה ששורה רק בארץ ישראל (מ"ק כה, א)] - כל זה אינו בעבר הירדן. ולכן, בגלל שדין הכל מעלין תלוי בקדושת המצוות - מעלין מחו"ל לעבר הירדן, אבל לא מעבר הירדן לארץ ישראל דמשום תוספת קדושה לא כופין.⁴⁰

36. אפשר להוסיף - שם הארץ בניהם של המוני בית ישראל הוא "ארץ הקודש" - "ארעא קדישא" משמעונו, קדושתה העצמית של הארץ. ראיות נוספות ראה בנספח.

37. שו"ת, ח"ג סימן ר.

38. שו"ת, ח"ג סימן ר. לדעתו, מה שהאשה כופה את בעלה והעבד את רבו לעלות, אע"פ שאין להם קנינים ולא שייך בהם חיוב מצוות התלויות בארץ - "ל, שמ"מ יש בהם תוספת איסורים ואזהרות בארץ ישראל והשווה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה, ועבד כאשה. הרב י' שציפאנסקי, "ארץ ישראל בספרות התשובות", ח"א, עמ' קפ הערה 128.

39. שם, סימן קצח. כוונתו לכתובות קי, ב "הכל מעלין" - לאתויי עבדים, ולגיטין מג, ב במשנה "המוכר עבדו לעובדי כוכבים או לחו"ל יצא בן חורין" - ומפרש התשב"ץ, שטעם המוכר עבדו לחו"ל כטעם המוכרו לנכרים, שקנסוהו חכמים מפני שהפקיעו מן המצוות [רש"י במשנה שם], והוא הדין כאן, שהוא מפקיעו מהמצוות היתרות שקיומן בארץ ישראל. וכן כתב בשו"ת ח"א סימן כא, דהמוכר עבדו לחו"ל יצא לחירות משום קנס "לפי שהוא מפקיעו מן המצוות".

40. בהמשך דבריו (ח"ג סימן ר) כתב: "ועוד דגזרו טומאה על ארץ העמים, ומשום הכי מעלין מחו"ל לארץ ישראל, וכל ג' ארצות (יהודה, הגליל ועבר הירדן) שווין לזה (שגם בעבר הירדן המזרחי אין

ראוי לציין, שלמרות זאת סובר התשב"ץ (שר"ת, ח"ג סימן ה) שגם בתחום עולי מצרים מקיימים את מצות ישיבת ארץ ישראל. להלן דבריו:

כיוון דחיוב העלאה זו ("הכל מעלין לארץ ישראל") למצות דירה אינו אלא מפני המצוות הנוהגות בה, ואותם המצוות... נוהגות בזמן הזה... מדרבנן דקדושת עזרא בטלה, אם כן מה בין חוצה לארץ לארץ ישראל... שהרי גם בחוצה לארץ יש חיוב מעשר דרבנן?...

והיה אפשר לומר שמצות דירה היא במקומות שחייבה בהם תורה מעשרות ואף על פי שנפטר בביטול קדושתה. אבל בזה תירץ ר"ת ז"ל, שבח"ל פטור מיהא מדמאי, ובהא עדיפא ארץ ישראל מינא וכדתנן (דמאי פ"א מ"ג): "מכזיב ולהלן פטור מן הדמאי", וכן נמי איכא קולא אחריתי, דתרומת חו"ל, אוכל והולך ואח"כ מפרש כדאיתא התם (בכורות כז, א).

אבל הגאונים ז"ל תירצו בזה תירוץ יותר מרווח לסלק קושיא זו. כי רבנן דבבל חומרא בעלמא היו מחמירין בעצמן, שאף על פי ששרויין במקום טומאה ולא היתה להם טהרה... היו נוהגים להפריש תרומה ומעשרות וגם מתנות עניים...

ומכל זה נלמוד שאין דין חו"ל שוה לדין ארץ ישראל. ועוד, דגזרו טומאה על ארץ העמים (שבת טו, א), ומשום הכי מעלין מחו"ל לארץ ישראל, וכל שלש הארצות שוין לזה...

מפורש בדבריו "שמצות דירה היא במקומות שחייבה בהם תורה מעשרות, ואף על פי שנפטר בביטול קדושתה". לפיכך אין הבדל בין מקום שהוא בתחום עולי מצרים או בתחום עולי בבל כי גם בתחום עולי מצרים "חייבה בהם תורה מעשרות". כך גם מבואר מהטעם בסוף דבריו "ועוד, דגזרו טומאה על ארץ העמים", ואילו בתחום עולי מצרים לא גזרו⁴¹.

להלן נראה שמדברי רוב רבותינו בצרפת ובאשכנז משמע שמצות ישיבת ארץ ישראל היא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ. נדון כאן בדבריהם של אחדים מהם ונראה שזו היתה שיטתם. שיטות נוספות ראה בנספח 2.

טומאת ארץ העמים) אף על פי שעבר הירדן אינה שווה לה [לארץ ישראל] לעניין שכינה ולעניין חובת קבורה ולעניין זכות להבנות מאשתו, ולא גליל לארץ יהודה לעניין עיבור שנה והבאת העומר... ומשום הכי המוכר עבדו לסוריא יצא לחירות, שהוציאו ממקום טהרה למקום טומאה, והוא הדין לעניין נישואין" - גם טעם זה זה אינו משום תוספת קדושה אלא גם כן תוספת מצווה, דמצווה טפי לדור במקום טהור.

41. זו גם מסקנתם של הריטב"א והרב קרשקאש וידאל, הסוברים שלמרות ש"קדושת הארץ" בטלה, "חייבת הארץ" לא בטלה, ולדעתם דין "הכל מעלין לארץ ישראל" הוא בתחומי עולי מצרים בגלל שהיושב בתחום עולי מצרים אינו גר בחו"ל אלא בארץ ישראל. ראה להלן סעיף ד.

2. רבינו תם

במשנה במסכת גיטין (ב, א) נאמר: "המביא גט ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם". גבולות ארץ ישראל שבמשנה הם אשקלון בדרום ועכו בצפון, ולכן המביא גט מעכו או מאשקלון - כמביא מחו"ל. התוספות (שם, ד"ה ואשקלון כדרום) הקשו: מדוע המביא גט מעכו כמביא מחו"ל, והרי היא נכבשה על ידי עולי בבל? ראייתם שעכו נכבשה על ידי עולי בבל היא ממסכת כתובות (ק"ב, א) "רבי אבא מנשק כיפי (סלעי) דעכר", וממסכת גיטין (עו, ב) "כי הוּו מיפטרי רבנן מהדדי בעכו הוּו מיפטרי, לפי שאסור לצאת מארץ [ישראל] לחו"ל". ותירץ רבינו תם: "דעכו הייתה חציה בארץ וחציה בחו"ל כדמוכח בירושלמי (גיטין פ"א ה"ב⁴²), והכא (לעניין גיטין) מיירי באותו צד שבחו"ל".

מבואר בדברי רבינו תם⁴³ שכל מקום שלא כבשו עולי בבל, למרות שכבשו עולי מצרים - דינו כחו"ל לעניין גיטין ולעניין עבדים כמובא בירושלמי (שם), ולכן המביא גט מעכו צריך שיאמר: "בפני נכתב ובפני נחתם" והמוכר עבדו לעכו - יצא לחירות.

מהעובדה שרבי אבא נישק את סלעי עכו מוכח שנכבשה על ידי עולי בבל, דאם לא כן אין מקום לנשק את סלעיה ואת אדמתה שהרי קדושת כיבוש עולי מצרים בטלה.

מהעובדה ש"הוּו מיפטרי רבנן מהדדי בעכו... לפי שאסור לצאת מארץ [ישראל] לחו"ל" מוכח שהיוצא מתחום עולי בבל לתחום עולי מצרים יוצא מארץ ישראל לחו"ל.

ואם כן, מתוך קושייתו ותירוצו של רבינו תם מוכח, שקדושת ארץ ישראל לעניין ישיבתה וכן איסור היציאה לחו"ל תלויים בקיום המצוות התלויות בארץ, ולכן קיימים בכיבוש עולי בבל דווקא, משום שקדושה ראשונה נתבטלה ולא קידשה לעתיד לבוא.

42. ובמקבילה בירושלמי שביעית פ"ו ה"א, הלשון בשניהם - "עכו יש בה ארץ ישראל ויש בה חו"ל". בירושלמי שביעית פ"ד ה"ז ישנה תוספת שאינה נמצאת בבבלי, "רבי יוסי בר חנינא מנשק לכיפתא דעכו, עד כה היא ארעא דישראל". לפי זה, ההכמים נפרדו מחבריהם בעכו שבתוך ארץ ישראל. הרב מאיר מארים מקאברין, מחבר פירוש "ניר" על הירושלמי פירש לפי המעשה המובא על רבי בירושלמי שביעית פ"ו ה"א, היכן עובר הגבול בין שני חלקי העיר. נאמר שם: רבי הוּו בעכו. חמי (ראה) חד בר נש סלוק מן כיפתא ולעיל (מן הגשר). אמר ליה: ולית את בריה דפלן כהנא, לא הוּו אבוך כהן? (וכי אין אתה בנו של פלוני שהיה כהן?). מפורש שה"כופתא" (סלע או גשר) הוא הגבול. וזה מה שנאמר בירושלמי שביעית פ"ד ה"ז "עד כה היא ארעא דישראל".

43. מלבושי יר"ט, חובת הקרקע סימן יז; שר"ת ישועות מלכו, סימן סז בסופו; ארץ חמדה, ספר א שער א, סימן ט, עמ' מד; הרב ב"ז ז'ולטי, משנת יעבץ, יר"ד סימן כו סעיף ג' ועוד.

לכאורה, עדיין ניתן לומר בדעת רבינו תם, שהוא סובר שמצות ישיבת ארץ ישראל היא בגלל קדושת הארץ, אלא שקדושה זו נוהגת רק במקומות שנתקדשו בקדושה שניה ונוהגות בהם המצוות התלויות בארץ. זאת משום שמצווה זו, ככל המצוות, תלויה בתנאים מעשיים שיכולים לחול ויכולים לפקוע. לפי זה, רק מה שנקרא ארץ ישראל לעניין המצוות התלויות בארץ - נקרא ארץ ישראל לעניין חיוב מצות ישיבת ארץ ישראל⁴⁴.

אמנם יתכן שסברה זו הגיונית, אבל כיוון שהמונח "קדושת ארץ ישראל" או "קדושה עצמית" של הארץ לא נאמר ואינו מוזכר כלל לא ברבינו תם ולא בתוספות במקומות אחרים ביחס למצות ישיבת ארץ ישראל, אין נראה להכניס לדבריהם מושגים וסברות שלא אמרו ולא הזכירו!

3. רשב"ם

בגמרא במסכת בבא בתרא (צא, א) נאמר: "תנו רבנן: אין יוצאין מארץ לחוץ לארץ...". ופירש הרשב"ם: "שמפקיע עצמו מן המצוות". והכוונה, למצוות התלויות בארץ⁴⁵.

המהר"י ענגיל (גליוני הש"ס, כתובות קי, ב ד"ה הכל מעליו)⁴⁶ הקשה על הרשב"ם: "מדוע לא פירש כפשוטו שמבטל מצות ישיבת ארץ ישראל דהיא מצווה עצמותית דאורייתא"? אלא צריך לומר שהרשב"ם סובר שמצות ישיבת ארץ ישראל היא רק אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ⁴⁷.

הרשב"ם נקט לגבי אדם שיוצא מהארץ לשון כללית של הפקעה מ"מצוות", הכוללת בתוכה הן את המצוות התלויות בארץ והן את המצוות שאינן תלויות בארץ. לפיכך טען הרצי"ה קוק בהערותיו על מסכת בבא בתרא⁴⁸ בדעת הרשב"ם,

44. כהסבר הרב ש' ישראל, ארץ חמדה, ספר א שער א, סימן ט, סעיף ב, עמ' מד (שהובא בסעיף א'5). אלא שהוא הסביר זאת בשיטת הרמב"ן והכפתור ופירח.

45. שו"ת בית שלמה, יר"ד, ח"ב סימן צד; שו"ת חסדי אבות (סימן כג סעיף ב) שהסביר: "ועל כרחך כוונתו על מצוות התלויות בארץ, דעל מצות ישוב ארץ ישראל לא מפקע [עצמו מן המצוות], דהוי מבטלה בידים. אם כן, למה שביק [הרשב"ם] ביטול בידים ונקט הפקעת ממצוות דהוי מילי דממילא?"; שו"ת אהל משה סימן כג סעיף ה; הרב י' אריאלי, עינים למשפט, בבא בתרא צא, א; הרב יהושע אהרנברג, שו"ת דברי יהושע אר"ח ח"ב סימן עא, עמ' קפה ועוד.

46. הרב י' אריאלי (עינים למשפט, בבא בתרא צא, א) הוסיף: "מוכח מדבריו שלא עצם היציאה הוא האיסור אלא משום ההפקעה מן המצוות".

47. ראה בספר עינים למשפט, לר"י אריאלי (שם), שדן בדברי הרשב"ם.

48. גליון הש"ס לרצי"ה קוק, מסכת בבא בתרא מהדורת הלכה ברורה, ירושלים תשנ"ו. זו הייתה גם הבנתו של הרב דוד מן (ספר באר מרים, כפר חסידים תשד"מ, ח"ב, פ"ה ה"ט, עמ' עט) שכתב: "זוהי גם כן כוונת הרשב"ם... במה שכתב... והיינו מכל המצוות בדרגת קיומם המיוחדת לארץ ישראל".

שמכך שלא כתב "שמפקיע עצמו ממצוות התלויות בארץ" אלא "מן המצוות", משמע שכוונתו "שהיא כוללת קדושת כל המצוות" כמבואר בספרי (דברים ראה פסקא פ). אבל דעת רוב האחרונים היא שכוונת הרשב"ם למצוות התלויות בארץ.

ראוי לציין שהרב יצחק קרקושא (תלמיד חבר של הרמב"ן ורבו של הרשב"א)⁴⁹ כתב במפורש: "לפי שמפקיע עצמו מן המצוות התלויות בארץ".

4. ספר התרומה

על שיטת בעלי התוספות ניתן ללמוד מ"ספר התרומה - הלכות ארץ ישראל". ספר הלכה זה העוסק רק במצוות התלויות בארץ⁵⁰ הוא הספר הקדום והשלם ביותר, שנכתב בנושא זה ונמצא בידינו. מחברו היה רבי ברוך מגרמיזא מתלמידי המובהקים של הר"י מבעלי התוספות⁵¹. להלן הפתיחה לספר⁵²:

א. "למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט עד יצא כנגה צדקה" (ישעיהו סב, א), ויבוא מורה צדק לנו, והקדושים גאוני עולם שוכני ארץ אשר יעירו ויקיצו ויציצו ויאירו להורות לנו הדרך אשר נלך בה.

אמת כי חביבה ארץ ישראל ואשריו איש הדר בה, כי אפילו ליוצאים מתוכה יכניה וגלותו, הביאו עמהם אבנים ועפר ארץ ישראל ועשו בית הכנסת בבבל, כנשתא דשף ויתיב, לקיים מה שנאמר "כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו" (תהלים קב, טו). וכן מצינו שנתן אלישע לנעמן משא צמד פרדים אדמה למזבח בחוצה לארץ (מלכים ב' ה, יז). ובסוף כתובות (ק"ב, א) אמרינן "רבי אבא מנשק כיפי דעכו, ר' חייא בר אבא מגנדר בעפרא שנאמר 'כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו'".

ב. וכל שכן הדר בה מקיים⁵³ מצוות התלוין בה זוכה להיות במחיצתו של הקב"ה - ולא מבעיא בימי התנאים, שהם יכולים להפריש תרומות ומעשרות בטהרה, ואפילו לאחר חורבן שהיה להם אפר מן הפרה שנעשית בפני הבית, כדאמר פרק בנות כותים (גדה לב, א) "אמר רבי יוסי מעשה והטבילוה קודם

49. שיטת הקדמונים על מסכת בבא בתרא, מהדורת הרב משה יהודה בלוי, ניו יורק תשמ"א. ראה עליו שם בהקדמה עמ' 5-11.

50. ראה בפרק "שיטות ראשונים נוספות" סעיף יד.

51. הרב ברוך מגרמיזא היה בן דורו וחבירו של הרב שמשון משאנץ. עיקר לימודו ורוב זמנו היה בצרפת. בבואו לאשכנז התיישב בוורמייזא ומכאן כינוי המקום האשכנזי בשמו "רבי ברוך מגרמיזא". רבי ברוך מגרמיזא עלה לארץ ישראל. ראה: א"א אורבך, "בעלי התוספות" ח"א עמ' 361-346.

52. החלוקה לסעיפים על פי מהדורת הדפוס.

53. הנוסח בכת"י ווטיקן מס' 153, ובדפוסים: "ומקיים מצוות וכו'".

לאמה לסוכה שמן של תרומות ארץ ישראל", וכן פרק קמא דנדה (ו, א-ב) גבי מעשה ועשה רבי כר' אליעזר, וקאמר אי בתרומה שפיר, אי לקדש - בימי רבי מי הוה? ומשני בחולין שנעשו על טהרת קודש. אלמא נוהגין תרומה בטהרה וגם חולין נוהגין על טהרת קודש - אלא אפילו האמוראים שהיו הרבה דורות אחר חורבן, היה להן אפר פרה, כדאמר פרק כל הבשר (חולין קז, ב) גבי רבי אמי ורבי אסי דהוו כהני ואכלין תרומה בלא נטילת ידים, וכרכי ידיהו בבלאי חמתות, פן יגעו לתרומה בידים שניות...

ג. ואפילו בסוף האמוראים, דמסתמא פסקה להם הזאה לבני ישראל, אפילו הכי היו עולין לארץ ישראל מפני חבתן ומפרישין תרומות ומעשרות, שנה ראשונה ושניה של שמיטה מעשר ראשון ומעשר שני, ושנה שלישית מעשר ראשון ומעשר עני, ובשנה השביעית היא שמיטה, דפטור מתרומה ומעשר וחוזר חלילה... ואף על פי שכל מה שהיו מפרישין היה טמא, היו נוהגין בהן משפט כתרומה [טמאה], כיוון שלא היתה ראויה לאכלה מחמת טומאה יפרישו מעט, דמן התורה חיטה אחת פוטרת הכרי...

בדבריו מצאנו:

1. הקדמה שאינה מצויה באף אחד מספרי המצוות של ראשונים אחרים, אשר מתחילים בהלכות ובדינים של מצוות התלויות בארץ. חשיבותה של הקדמה זו היא בכך שממנה אפשר ללמוד על שיטתו ביחס למצוות ישיבת ארץ ישראל.

2. הביטויים שנקט ביחס לארץ ישראל הם: "חביבות" - "אמת כי חביבה ארץ ישראל ואשריו איש הדר בה", ו"זכות" - "הדר בה מקיים מצוות התלויות בה - זוכה להיות במחיצתו של הקב"ה".

3. בסעיפים ב-ג הוא מאריך להסביר, שבימי התנאים הפרישו תרומות ומעשרות בטהרה גם לאחר החורבן, שכן היה להם אפר פרה אדומה. גם לאמוראים שחיו דורות רבים לאחר החורבן, היה עדיין אפר פרה. בסוף תקופת האמוראים, כשפסקה ההזאה "אפילו הכי היו עולין לארץ ישראל מפני חבתן ומפרישין תרומות ומעשרות... ואף על פי שכל מה שהיו מפרישין היה טמא". כלומר סיבת העלייה לארץ ישראל היתה מפני חבתן של המצוות התלויות בארץ, למרות שהופרשו בטומאה (ולא משום עצם הדירה בארץ ישראל).

4. בספר פסק להלכה כי בזמן הזה תרומות ומעשרות חיובם הוא מדרבנן, מכיוון שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא.

המסקנות מדבריו של בעל התרומה הן:

1. העלייה והדירה בארץ ישראל - סיבתם היא קיום המצוות התלויות בארץ. לכן האריך להסביר שהתנאים והאמוראים הפרישו תרומות ומעשרות בטהרה. לדבריו, מסוף תקופת האמוראים עד ימינו "היו עולין לארץ ישראל מפני חיבתן"⁵⁴ (של המצוות התלויות בארץ) ומפרישין תרומות ומעשרות", למרות שכל מה שהיו מפרישין היה טמא.

2. מצוות התלויות בארץ חיונן מדרבנן בזמן הזה. ממילא, לשיטתו שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא משום המצוות התלויות בארץ, יוצא שכיום מצוות ישיבת ארץ ישראל אף היא רק מדרבנן⁵⁵.

3. המונח ההלכתי "מצוות ישיבת ארץ ישראל" או "יישוב ארץ ישראל" אינו מופיע בדבריו. לעומת זאת הוא משתמש בביטויים "חביבות" "זכות", שמשמעותם: מעלה, ולא מצווה. גם ראשונים נוספים שחיו אחריו, כמו הריטב"א, משתמשים במונחים אלה (ראה להלן סעיף ד).

שיטת ספר התרומה היא, כאמור, שמצוות ישיבת ארץ ישראל היא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ. אך נראה לבאר בשיטתו, שלמרות שתוקפה ההלכתי של מצוות ישיבת ארץ ישראל נובע מקיום המצוות התלויות בארץ, ובזמן הזה חיונן הוא מדרבנן בלבד - מכל מקום יש במצווה רובד נוסף לדור במקום מקודש, הקרוב לשכינה, כמו האבות שגרו בארץ ישראל לפני שנכבשה. לכן צריך כל אדם לעלות לארץ ישראל ולקיים את המצוות התלויות בה אפילו שחיונן הוא רק מדרבנן, כי בכך הוא "זוכה להיות במחיצתו של הקב"ה". זו הסיבה שהשתמש במונחים "זכות" ו"חביבות".

54. הרב מ' גיפטר (הדרום, ניו-יורק חוברות ה-ו, עמ' 27 הערה 20) רצה להגיה במקום "מפני חיבתן" "מפני חיבתה", והיינו חיבת ארץ ישראל. לפי מה שנתבאר לעיל בדברי הרשב"ם ורבנו חיים כהן בנספח, אין מקום להגהה זו.

55. דיון נוסף בדברי ספר התרומה נמצא בספר כפתור ופרח, ראה בסעיף א'3 אות ד. על חשיבותו של ספר התרומה ועל מקומו המיוחד בין הפוסקים בראשונים אנו לומדים מכך שהכפתור ופרח מביא משם ראיות לשיטתו.

5. מהר"ם מרוטנבורג

המהר"ם, גדול חכמי אשכנז בתחילת האלף השישי (המאה ה-13 למניינם), ניסה לעלות לארץ ישראל עם בני ביתו, משפחתו, תלמידיו ואנשי קהילתו. העלייה היתה אמורה להיות בקיץ שנת מ"ו (1286). יהודי מומר זיהה את המהר"ם במקום שנקרא "למבריש גיבירגא" והסגירו לקיסר רודולף הראשון. הוא נכלא במצודת אנזיסהיים, ישב שם שבע שנים ומת בכלא שבמצודה, בשנת ה' אלפים נ"ג (1293).

בידינו שני קבצים של תשובות מהר"ם בענייני ארץ ישראל. הקובץ הראשון מכיל חמש שאלות ותשובות. בקובץ השני נמצאות שלש שאלות ותשובות⁵⁶.

להלן השאלות והתשובות בקובץ הראשון השייכות לענייננו:

וששאלתם עיקר מצווה ללכת לארץ ישראל, איני יודע אלא כמו שמפורש בסוף כתובות (קי, ב).

ואם מוחלין לו כל עוונותיו - הכי מפורש התם (קיא, ב), ובלבד שיהא פרוש מכאן ואילך, ויזהר מכל מיני עוון ויקיים כל מצוות התלויות בארץ, שאם יחטא שם בארץ ישראל יענש יותר מכל עבירות שיחטא בחוצה לארץ, כי ה' דורש אותה תמיד ועיני ה' בה והשגחתו תדיר, ואינו דומה מורד במלכות בפלטיין למורד מרחוק חוץ לפלטיין...

המהר"ם פסק בשאלה הראשונה שהעלייה לארץ ישראל היא מצווה. כך מבואר גם בקובץ השני בשאלה הראשונה:

וששאלת אם אב יכול לעכב על יד בנו לעלות לארץ ישראל - כיוון דקיימא לן דמצווה⁵⁷ לעלות הא כתיב "אני ה'", דבכל דבר מצווה לא ישמע לו (בבא מציעא לב, א), דכבוד המקום קודם.

מבואר, שמצווה לעלות ולדור בארץ ישראל, וגם אם ההורים מתנגדים לעלייה - אין הבן חייב לשמוע בקולם.

בשאלה השניה בקובץ הראשון "האם מוחלין לו (לעולה) כל עוונותיו", כתב מהר"ם שתנאי לכפרת עוונות הוא עזיבת החטא - "שיהא פרוש מכאן ואילך ויזהר מכל מיני

56. הקבצים נמצאים בתשובות מהר"ם מרוטנבורג, הוצאת מקיצי נרדמים תרנ"א. הקובץ הראשון נמצא בכתב יד פארמא, סימנים יד-טו (וכן בתשב"ץ קטן סימן תרנט בשינויים קלים). הקובץ השני נמצא בכתב יד אמסטרדם סימן עט. התשובות פותחות במילים "וששאלת" ונוסחאות אחרות "וששאלתם". חתימת המהר"ם בסוף הקובץ במילים "ושלום מאיר ב"ר ברוך ז"ל" מלמדת שכל קובץ הוא יחידה אחת.

57. הרב ה' הנקין (שו"ת בני בנים, ח"ב סימן מב עמ' קסד) טען שאין מכאן ראייה כי גם מצווה דרבנן היא במשמעות הכתוב. ראה: יר"ד סימן רמ' סעיף טו בבאר הגולה והוא מהב"י, ועיין תרומת הדשן חלק התשובות סימן מ.

עוון ויקיים כל מצוות התלויות בארץ" (בתשב"ץ קטן סימן תקנ"ט הגירסה - "ויקיים כל מצוות הנוהגות בה").

היו שלמדו מכאן⁵⁸ שכיוון שהדגש בדבריו הוא על קיום המצוות התלויות בארץ מוכח שלדעתו מצות ישיבת ארץ ישראל אינה מצווה בפני עצמה, אלא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ. אלא שלענ"ד מכאן אין ראייה. דבריו התייחסו לשאלה, האם אדם שעלה וגר בארץ ישראל מוחלין לו על עוונותיו, ותשובתו, שמוחלין לו בתנאי שיזהר מכל מיני עוון ויקיים כל מצוות התלויות בארץ. הוא הדגיש את קיום המצוות התלויות בארץ, כיוון שעכשיו הוא גר בארץ ואלו המצוות המיוחדות לארץ ישראל.

שיטתו של המהר"ם מתבררת מתשובה אחרת שלו (שו"ת מהר"ם, קרימונה שיז, סימן קצט)⁵⁹:

אשר שאלתם על ראובן, האומר לעלות לארץ ישראל, ולא אשתו אומרת שלא לעלות. הלוא ידעתם דבהא אמרו בפרק בתרא דכתובות (ק, ב) "תצא בלא כתובה". ועל כי ראיתי שיש בני אדם באין לחלק בין בזמן הבית בין בזמן הזה, צריך אני לבאר דאין לחלק בזה. דהא אמרינן בירושלמי בשלהי מסכת כתובות (פ"ג ה"א): "הוא רוצה לעלות והיא אינה רוצה כופין אותה לעלות. היא רוצה והוא אינו רוצה אין כופין אותה". וקשיא לן והא תניא בפרק בתרא דכתובות (ק, ב) תרוויהו (כופין) או אותו או אותה איזה מהן (שירצה) שמעכב? אלא נראה לן דברייתא דכתובות בזמן שישראל שרויין על אדמתן, וההיא דירושלמי בזמן הזה... דבזה יפה כוח הבעל מכוח האשה.

רבנו יעקב בעל הטורים (אהע"ז, סימן עה) הביא את דברי מהר"ם וחלק עליו:

ירושלמי (כתובות פ"ג ה"א)... וכתב הרב רבנו מאיר (מהר"ם), דירושלמי איירי בזמן הזה ומתניתין דקתני שכופין אותו לעלות איירי בזמן הבית. ואין תירוץ זה מספיק, דאי איירי בזמן הזה למה כופין אותה? אלא נראה שאין חילוק בין בזמן הזה לזמן הבית, כסתמא דמתניתין.

58. הרב ה' הנקין, שם.

59. התשובה נמצאת גם בתשובות מהר"ם מרוטנבורג הוצאת מקיצי נרדמים תרנ"א, כתב יד אמסטרדם סימן עח.

הגר"א (ביאור הגר"א, שם ס"ק יז)⁶⁰ הסביר את דברי המהר"ם:

והטעם נראה לי, דאין מצווה על האשה עתה לדור בארץ ישראל, דמשום מצוות הנהוגות שם, דווקא האיש מצווה עליו לטרוח לקיים, מה שאין כן בזמן בית המקדש.

מבואר בדבריו שדעת מהר"ם היא, שבימינו מצות ישיבת ארץ ישראל תלויה בקיום המצוות התלויות בארץ⁶¹.

על שיטות נוספות של בעלי התוספות בצרפת, אשכנז ואיטליה, כמו רש"י, רבנו חיים כהן ועוד עיין בנספח.

לסיכום: מהנאמר לעיל ובנספח עולה ששיטת רוב רבותינו בצרפת, באשכנז ובאיטליה - כגון: רבנו תם, רבנו חיים כהן (?), הרשב"ם, ספר התרומה, רש"י (?), המהר"ם מרוטנבורג, רבי משה תקו, הר"ד והרי"א ז" - היא שמצות ישיבת ארץ ישראל היא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ, ולדעתם מצווה לעלות ולגור בארץ. וזו גם שיטתם של כמה מחכמי ספרד, כגון התשב"ץ והר"י קרקווא (תלמיד הרמב"ן).

60. בביאור הירושלמי והמהר"ם ראה: ב"ח, פרישה ודרישה ועוד. הרב יצחק מאיר בן מנחם (פרשת המלך, ח"ב, הלכות אישות פ"ג ה"כ) הסביר שכוונתו למצוות התלויות במקדש כגון קורבנות ומצוות הקהל שהאשה חייבת בהם. וסיים: "ועדיין הדברים אינם מחוררין וצ"ב".

61. **ביאור שיטת הגר"א** - הרמב"ם בהלכות עבדים (פ"ח ה"ט) כתב - "עבד שאמר לעלות לארץ ישראל כופין את רבו לעלות עמו... ודין זה בכל זמן אפילו בזמן הזה שהארץ ביד גוים". השולחן ערוך (י"ד סימן רסז סעיף פד) פסק זאת להלכה. בביאור הגר"א (שם, ס"ק קסא) העיר על המשפט "ודין זה בכל זמן אפילו בזמן הזה שהארץ ביד עובדי כוכבים" - "ממש"ש ה"ר לעולם ידור כו' והיינו בזה"ז ודלא כר' חיים בתוס' שם ד"ה הוא אומר כו". כלומר, כיוון שהרמב"ם והשר"ע הוסיפו על הנאמר בברייתא "ודין זה בכל זמן אפילו בזמן הזה שהארץ ביד גויים" הבין הגר"א שהרמב"ם והשר"ע סוברים שמצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת בזמן הזה, שלא כרבנו חיים הסובר שאין מצווה לדור בארץ ישראל "כי יש כמה מצוות התלויות בארץ... דאין אנו יכולים להזהר בהן ולעמוד עליהם". לדעתו, המקור לדין זה היא הברייתא בכתובות (ק, ב) "לעולם ידור אדם בארץ ישראל ואפילו בעיר שרובה נוכרים", "לעולם" משמעותו אפילו לאחר החורבן בזמן שהארץ ביד גויים.

לכאורה קשה, אם דחה את דברי רבנו חיים כיצד הסביר באהע"ז (שם) כי מצות ישיבת ארץ ישראל תלויה בקיום המצוות התלויות בארץ? ועוד, באהע"ז פסק כי רק האיש כופה את האישה לעלות לארץ, ובי"ד פסק שבזמן הזה גם האישה כופה את האיש לעלות לארץ ישראל! אלא צריך לומר, שהגר"א באהע"ז בא להסביר רק את שיטת המהר"ם ודעתו אינה כמהר"ם, ולכן פסק (י"ד שם) שבזמן הזה גם האישה כופה את האיש לעלות לארץ. ממילא גם ההסבר שמצות ישיבת ארץ ישראל תלויה בקיום המצוות התלויות בארץ היא רק לדעת מהר"ם. לשיטת הגר"א (שסתם ולא פירש עניין זה) יתכן שהסיבה שכופין לעלות לארץ ישראל היא בגלל קדושת הארץ. לשמחתי מצאתי שכיוונתי לדעת פאת השולחן (הלכות ארץ ישראל, סימן ג בית ישראל ס"ק כב בסופו), שכתב בקיצור כי דברי הגר"א הם בהסבר שיטת מהר"ם. [הסבר זה הוא בניגוד להבנתו של הרב יצחק טרונק מקוטנא, ספר חסדי דוד (בתוך ספר יבין דעת, ירושלים תש"ל, סימן כג), שכתב: הגר"א (אהע"ז סימן עה) פסק כמהר"ם... דנשים לא מפקדי על מצות ישיבת ארץ ישראל".]

ג. ההבדלים בין השיטות

ישנם מספר הבדלים בין שתי השיטות שהובאו לעיל:

1. מצות ישיבת ארץ ישראל - חכמים, כנראה מבעלי התוספות שחיו בזמנו של הכפתור ופרח, סברו שאין מצווה בישיבה בארץ ישראל שמחוץ לגבולות עולי בבל. הכפתור ופרח חלק עליהם וסבר כי גם בגבולות עולי מצרים יש קדושה עצמית, ויש אפוא מצווה לשבת שם, ואף הוא עצמו עשה מעשה וישב שם. יצויין כי הוא מדגיש בספרו שאותם רבנים שחלקו עליו חזרו בהם (לפירוט ראה בסעיף א'6).

2. דין "הכל מעלין לארץ ישראל" (כתובות קי, ב) - להיכן מעלין בארץ ישראל? לסוברים כי מצות ישיבת ארץ ישראל היא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ - מעלין לגבולות עולי בבל בלבד, גבולות מצומצמים הנמצאים בין עכו לאשקלון, כי את מצות ישיבת ארץ ישראל מקיימים רק במקומות אלה.

לסוברים שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית מדאורייתא - מעלין גם לגבולות עולי מצרים, כי את מצות ישיבת ארץ ישראל מקיימים גם במקומות אלה⁶².

3. היתר המכירה בשנת השמיטה - מרן הראי"ה קוק המשיך וביסס את היתר המכירה בשנת תר"ע (1910) לפי מה שנהגו גדולי ישראל לפניו בשמיטת תרמ"ט. חלק מגדולי ישראל התנגדו להיתר המכירה. בין המתנגדים החריפים להיתר המכירה היה הרידב"ז⁶³ שכתב קונטרס בשם "קונטרס השמיטה". אחת מטענותיו היתה, כיצד מוכרים את קרקע ארץ ישראל לגוי, הרי במכירה זו אנו מפקיעים את הארץ מקדושתה ומבטלים את מצות ישיבת ארץ ישראל?⁶⁴ תשובת מרן הראי"ה (מבוא לשבת הארץ סעיף טו)⁶⁵ היתה: מצות ישיבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה של ארץ ישראל ולא מאפשרות קיום המצוות התלויות בארץ, ולכן המכירה מפקיעה רק את חובת הקיום של המצוות התלויות בארץ, אך לא את קדושתה העצמית של ארץ ישראל.

4. אדם העולה לארץ ישראל וידוע שהוא איננו שומר מצוות, בין מצוות התלויות בארץ ובין מצוות אחרות, האם הוא מקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל? לדעת

62. הבדל נוסף - האם מותר לצאת בארץ ישראל מגבולות עולי בבל לגבולות עולי מצרים, כגון מטבריה לבית שאן? ראה הרב י' אריאלי, עינים למשפט, בבא בתרא צא, א ד"ה אין יוצאין ואכמ"ל.

63. הרב יעקב דוד וילובסקי, ספר פאת השולחן עם פירוש בית רידב"ז, ירושלים תרע"ב, סימן ד סעיף יג, דף נז.

64. הוא מסביר שם את דבריו: "ובפרט שכבר כתב התשב"ץ ז"ל... דכל עיקר מצוות להיות בארץ ישראל הוא אך משום מצוות התלויות בארץ ולא בשביל שאר הקדושה שיש בארץ ישראל".

65. ראה עוד: אגרות ראי"ה ח"ב אגרת תקנה.

הכפתור ופרח הוא מקיים כי היא מצווה עצמית. לסוברים שהיא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ, נראה שהוא אינו מקיים אותה.

הוכחה לשיטת הכפתור ופרח הביא הרצ"ה קוק (הפוסק, ניסן תשי"א, סימן תתקפז) ממדרש איכה (פרשה ג סעיף ז): "אמר [הקב"ה]: הלואי היו ישראל עמי [בארץ ישראל] ואפילו היו מכעיסים אותי". בילקוט שמעוני (שם, רמז תתרח) הלשון - "'בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה' (יחזקאל לו, יז) - אמר הקב"ה: הלואי יהוון בני עמי בארץ ישראל אף על פי שמטמאין אותה". מבואר שהיותם של ישראל בארץ ישראל היא מצווה למרות שמקניטים ומטמאים אותה. נראה שהטעם הוא שהיא מצווה עצמית, ואינה נפסדת כשאין הדרים בה מקיימים מצוות. אמנם כשמקניטים ומטמאין את הארץ - גורמים עיכובים וסיבוכים בגילוי שכינתו בפועל, כי בארץ ישראל ישנה השגחה ישירה על ידי הקב"ה והוא נקרא "אלוקי הארץ" (רמב"ן ויקרא יח, כה). אך מכל מקום עיכובים אלה אינם מבטלים את עצם המצווה והקדושה של ארץ ישראל⁶⁶.

5. איסור היציאה מארץ ישראל לחו"ל - לסוברים כי מצות ישיבת ארץ ישראל היא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ, בזמן הזה מצוות התלויות בארץ לרוב הפוסקים הן מדרבנן⁶⁷, לכן גם איסור היציאה מהארץ לחו"ל הוא מדרבנן. גם לפוסקים הסוברים שמצוות התלויות בארץ בזמן הזה הן מדאורייתא⁶⁸ - לא מצאנו שהאיסור של הפקעה ממצוות התלויות בארץ הוא מהתורה, אלא נראה שהוא מדרבנן⁶⁹. לסוברים שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית מדאורייתא - גם איסור היציאה מן הארץ הוא מדאורייתא, כיוון שמבטל ביציאתו מצות עשה של ישיבת ארץ ישראל⁷⁰. ויש שכתבו⁷¹ שמהתורה לא מצינו איסור מפורש ליציאה לחו"ל וחכמים הם שאסרוה, שהרי לא נאסר אלא לשוב מארץ ישראל למצרים ולשבת שם.

66. הרב אביגדור נבנצל שליט"א העיר לגבי קיום המצווה, שזה בתנאי שמאמין, כי אם אינו מאמין בַּמְצִוּוֹה לֹא שׁיִיכֶת אֲצִלוּ מְצֻוֶה.

67. רמב"ם הלכות תרומות פ"א הכ"ו; שו"ע יו"ד סימן שלא, ב.

68. ראב"ד שם, שם; רש"י יבמות פב, א ועוד.

69. הרב י' אריאלי, עינים למשפט, בבא בתרא צא, א ד"ה אין יוצאין. ראה עוד שו"ת צמח צדק סימן צב; ויואל משה, מאמר יישוב ארץ ישראל סימן עא, עמ' רסח-רע, שמו ס"ק ז.

70. רמב"ן בפירושו לתורה (במדבר לג, נג); השמטות לספר המצוות מ"ע ד.

71. הרב יצחק מקרלין, ספר קרן אורה, מסכת מועד קטן יד, א. ראה עוד שדי חמד, כללים, מערכת א אות רמו, מהדורת בית הסופר, ח"א, עמ' 65.

ד. שיטה שלישית - "חיבת הארץ"

שיטה שלישית נמצאת בדברי הריטב"א והרב קרשקאש וידאל. אפשר להגדירה כממוצעת בין שיטת הכפתור ופרח והרמב"ן לבין התשב"ץ ורבותינו בצרפת ובאשכנז. שיטה זו סוברת ש"חיבת הארץ" בלבד קיימת לאחר החורבן.

1. הריטב"א

הריטב"א בחידושו למסכת כתובות (ק, ב ובשיטה מקובצת, שם) פירש את המשנה "הכל מעלין לארץ ישראל" -

פירוש ואפילו לאחר החורבן דאכתי איכא חיבת הארץ וכדאיתא בגמרא. ומיהו שמעתי מרבינו דדוקא שיש שם יישוב ארץ ישראל ושאינן סכנה בדרכים ושאינו צריך לעבור ים שהוא בחזקת סכנה.

מבואר שדין "הכל מעלין לארץ ישראל" נוהג בימינו בגלל "חיבת הארץ". "רבינו" הוא הרא"ה, רבו המובהק של הריטב"א, ומשמע שגם הרא"ה סובר כן.

מקור נוסף הם דבריו במסכת ראש השנה (לב, ב ד"ה מתניתין שופר) שם דן הוא באריכות בשיטת הרי"ף, הסובר שאין מתירין שבות בשבת אפילו במקום מצווה. ובתוך דבריו כתב "ומה שאמרו בלוקח קרקע בארץ ישראל שכותבין עליו אונו אפילו בשבת על ידי גוי, אף על פי [ש]הכתיבה מלאכה. שאני יישוב ארץ ישראל שאינה מצווה לשעתה אלא קיימת לעולם, והיא תועלת לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ קדושה ביד ערלים, וכמו שחששו לזה בהרבה מקומות כדאיתא בגיטין (ח, ב). משמע שסובר שמצות ישיבת ארץ ישראל נובעת מקדושתה.

בחידושו מצאנו: א. שההלכות במסכת כתובות (ק, ב) ולפיהן הכל מעלין לארץ ישראל, האיש כופה את אשתו והעבד את אדונו, נוהגות בימינו; ב. התירו בשבת אמירה לנכרי כדי לקנות קרקע בארץ ישראל (גיטין ח, ב) משום קדושת הארץ.

כיוון שבחידושו למסכת כתובות (ק, ב) השתמש בביטוי "חיבת הארץ" ולא "קדושת הארץ". צריך להבין: מה פירוש הביטוי "חיבת הארץ" ומה הן ההשלכות המעשיות מכך ש"חיבת הארץ" אינה בטלה? מהי דעת הריטב"א ביחס למצות ישיבת ארץ ישראל - האם לדעתו נוהגת היא גם לאחר החורבן?

אפשרות אחת להסביר את דבריו היא, ש"חיבת הארץ" מקבילה ל"קדושת הארץ" והריטב"א סובר כרמב"ן שגם לאחר החורבן נוהגת מצות ישיבת ארץ ישראל, אלא שנקט במונח "חיבת הארץ" ללמד שלאחר החורבן יש עניין מיוחד לקיים את מצות

ישיבת ארץ ישראל בחיבה מיוחדת, למרות הקשיים הרבים הקיימים לאנשי הדדים בה.⁷²

הקושי בהסבר זה הוא שמשמעות הלשון "חיבה" היא פחותה מ"קדושה"⁷³.

מסתבר יותר שהמונח "חיבת הארץ" שונה מ"קדושת הארץ" ופחות ממנו, והוא בגדר מעלה ולא מצווה. הריטב"א סובר שדין "הכל מעליך" הוא כפי שהובא לעיל (סעיף א') בשם האבני נזר (ש"ת י"ד סימן תנד סעיף ג), שבישיבת ארץ ישראל ישנם שלשה עניינים: (1) מצות הישיבה בארץ ישראל. (2) מצוות התלויות בארץ. (3) לדור במקום מקודש לשכינה כמו שהאבות גרו בארץ ישראל לפני שנכבשה. לשיטתו גם אם נאמר שמצות ישיבת ארץ ישראל אינה נוהגת, די ברצון לגור במקום מקודש, כיוון ש"חיבת הארץ לא בטלה", כדי לכפות את האישה לעלות עם בעלה ולדור בארץ ישראל.

לסיכום: הנתונים המצויים בידינו אינם מספיקים כדי לקבוע בודאות אם לדעת הריטב"א מצות ישיבת ארץ ישראל קיימת בימינו, אבל ברור כי "חיבת הארץ" קיימת, וממילא גם דין "הכל מעליך לארץ ישראל". כיוון שחיבה זו קיימת גם בגבולות עולי מצרים, לפיכך, היושב בבית שאן או בשאר תחום עולי מצרים גר בארץ ישראל.

2. רבי קרשקאש וידאל (תלמיד הרא"ה)

גם הרב קרשקאש וידאל, תלמיד הרא"ה, בחידושו לגיטין (ב, א ד"ה מאשקלון) השתמש בביטוי "חיבת הארץ"⁷⁴. הוא דן האם עכו נכבשה על ידי עולי בבל. זו לשונו:

אבל עכו ודאי מכיבוש שני היתה, וכדאמרין בשלהי כתובות (ק"ב, א) "רבי אבא מנשק כפי דעכו", אלמא בקדושתה היתה. ואם לא כבשה לא היתה

72. הרב חיים שטיינר.

73. לדוגמא, הרמב"ן בחידושו לגיטין (ב א ד"ה מאשקלון, בהשמטות) מחלק בין "חיבה" ל"קדושה" וזו לשונו: "ואף על פי כן בחיבתה היא עומדת (לעניין מצוות התלויות בארץ) ובקדושתה לעניין ישיבתה ודירתה".

74. הרב אליהו ליכטנשטיין, מהדיר חידושי הריטב"א לגיטין, מהדורת מוסד הרב קוק, הוכיח (בהקדמה) כי חלק מהחידושים למסכת גיטין המיוחסים לריטב"א, אינם שלו אלא של רבי קרשקאש וידאל תלמיד הרא"ה (שהיה רבו המובהק) והרשב"א. מסיבה זו יחסו ראשונים (כמו הנימוקי יוסף) ואחרונים, את הספר לריטב"א, כי שניהם למדו בבית מדרשם של הרא"ה והרשב"א, ולכן סיגנונם דומה. מה עוד ששניהם מצטטים את הרא"ה והרשב"א. כת"י גדול של חידושים על רוב מסכת גיטין יוחס בטעות לריטב"א ונדפס בשמו, כשמחברם הוא רבנו קרשקאש וידאל. הרב אליהו ליכטנשטיין הדפיס אותם כספר בפני עצמו בסוף חידושי הריטב"א לגיטין, ומשם הועתקו.

קדושה דהא קיימא לן (חגיגה ג, ב) דקדושה ראשונה שקידש יהושע קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא! ויש לפרש דמשום הא לא איריא, דאפשר דלא כבשוה, ואף על פי שבטלה קדושתה, **חיבת הארץ** לא בטלה⁷⁵, דאי לא תימא הכי למאן דאמר... קדושה שניה קדשה לשעתה ולא [קדשה] לעתיד לבוא, עכשיו שהארץ חריבה מי איכא למימר [דכיוון] דאינה קדושה **דחיבתה** נמי בטלה? הא ודאי אינו נראה. ואף על פי שיש לחלק ולומר, שעכשיו שהכל חרבה אף על פי שבטלה קדושתה **חיבתה** לא בטלה, אבל בכבוש שני (כשעדיין היה כבוש שני בתוקפו) כיוון דמקצת הארץ **כבושה** והיא קדושה, מה שלא כבשו שאינו קדוש, בטלה נמי **חיבתו**, שאינו **חביב** אלא הקדוש, אבל עכשיו בעוונותינו שאינה קדושה כלל ליכא למימר **דחיבת** כל הארץ בטלה ואכתי במקומה עומדת. ואף על פי שיש לומר כן, אינו נראה שיהא חילוק בזה... (לפיכך צריך לומר שעכו לא היתה בכיבוש שני ואף על פי כן חיבתה לא בטלה).

מבואר, שלמרות שבטלה "קדושת הארץ" עם החורבן - "חיבת הארץ לא בטלה". "חיבה" זו לא נתבארה בדבריו. מסתבר לומר כהסבר האבני נזר לעיל, שהכוונה היא לגור במקום מקודש.

היה מקום לחלק ולומר, שבזמן שחלק מהארץ נתקדש כמו בזמן בית שני, אזי מה שלא נתקדש - בטלה חיבתו לגמרי, כי מהראוי לחבב רק את המקום הקדוש. אבל מסקנתו היא, שחילוק זה אינו להלכה ו"חיבת הארץ" נהגה גם בימי בית שני בגבולות עולי מצרים. לכן מקום שנכבש על ידי עולי מצרים למרות שלא נכבש על ידי עולי בבל (כגון עכו) - חיבתו לא בטלה.

לדעתו, "חיבת הארץ" הוא עניין יחסי. ישנה עדיפות לישיבה במקום מקודש יותר (תחום עולי בבל) ממקום שנכבש על ידי עולי מצרים בלבד. אבל אדם היושב בתחום עולי מצרים, כגון עכו או בית שאן, אינו יושב בחו"ל אלא הוא גר בארץ ישראל כיוון ש"חיבת הארץ" לא בטלה⁷⁶.

ה. מה נפסק להלכה?

1. פסיקת האחרונים

לעיל הבאנו את דעות הראשונים העיקריות בסוגיה זו. בתקופת הראשונים בזמנו של הכפתור ופרח מצאנו שרבנים, כנראה מצרפת ואשכנז, שעלו לארץ ישראל חזרו

75. והשמיט את המשך דברי הרמב"ן "לעניין ישיבתה ודירתה".

76. ראה עוד: אוצר מפרשי התלמוד למסכת גיטין (עמ' כ הערה 25). הרב יעקב אריאל, שר"ת באהלה של תורה, כפר דרום תשס"א, ח"ג סימן ב, "חבל ימית וחוף עזה לעניין מצות שביעית", עמ' 40-39.

בהם והודו לכפתור ופרח שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית (ראה לעיל בסעיף א'6).

בדברי אחרונים רבים מצינו שקדושת הארץ היא קדושה עצמית:

המהר"ט (שו"ת, חלק י"ד סימן כח) כתב - "דעיקר הטעם משום קדושת ארץ ישראל ומצות ישיבתה הוא אפילו בזמן הזה בחורבנה"⁷⁷. החתם סופר (שו"ת, י"ד סימן רלג) כתב - "לא משום מצוות התלויות בארץ ישראל וירושלים כופין אלא משום קדושתה עצמה... ואפילו בחורבנה". הגר"י עמדין האריך בכך, וכתב⁷⁸ - "גזירת מלך היא עלינו ואינה צריכה טעם. מה גם [ש]הטעם גלוי כי נחלת ה' היא אשר בחר לשכנו ולשבת בניו עליה". השל"ה כתב⁷⁹ - "ארץ ישראל מקודשת מעין קדושת גן עדן... ואף עתה בחורבנה... היא בקדושתה".

ביחס לשאלה האם מצות ישיבת הארץ קיימת גם בגבולות עולי מצרים, מצינו מחלוקת בין האחרונים: המנחת חינוך (מצווה צד) מחדש שאיסור "לא תחנם" נוהג רק במקומות שהחזיקו עולי בבל "כי מה שלא החזיקו עולי גולה אינו קדוש". לפיכך, מותר למכור שדה לנוכרי ממקום שכבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל. הנחתו היא שאיסור "לא תחנם" נוהג רק במקומות שקדושת הארץ נוהגת לכל מצוותיה. נראה שלדעתו כך הדין גם ביחס למצות ישיבת ארץ ישראל⁸⁰.

דברים דומים מצאנו גם בשו"ת בית שלמה (הרב שלמה אטינגא, ח"ב י"ד סימן צד); ברדב"ז (הרב יעקב דוד וילובסקי, ספר פאת השולחן עם פירוש בית רידב"ז, הלכות שביעית פ"ד סעיף ג); בשו"ת אהל משה (הרב משה צוויג, ח"ב סימן כג) ובספר ארץ חמדה (הרב שאול ישראלי, ספר א שער א, סימן ט, עמ' מה).

מאידך, רוב גדולי האחרונים פסקו להלכה ככפתור ופרח:

הרמב"ם (הלכות סנהדרין, פ"ד ה"ו) כתב: "אין סומכין זקנים בחוצה לארץ... וכל ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה לסמיכה". הרדב"ז שם כתב על דבריו אלו - "אף על פי שלא החזיקו בה עולי בבל... וכן לעניין הדר בארץ ישראל ולעניין הנקבר ולשאר קדושת ארץ ישראל דינם שווה, וכבר האריך בזה בעל ספר כפתור ופרח עיין שם".

77. בשיטת המהר"ט ישנה סתירה בין תשובותיו. ראה בפרק שיטת התוספות ורבנו חיים כהן, סעיף יב.

78. עיין לעיל הערה 1.

79. שער האותיות, אות קדושה בסופו, מהדורת עוז והדר ירושלים תשנ"ג, ח"א עמ' תעא.

80. לדעתו, נוהגת מצות ישיבת ארץ ישראל בזמן הזה. ראה: מנחת חינוך (בסופו) מצוות עשה שמנה הרמב"ז, מצווה ד'.

הגאון ר' אריה ליב צינץ (ספר אילת אהבים על מסכת כתובות קיב, א ד"ה ובוזה) כתב - "לעניין דירה בארץ ישראל אין לחלק בין מה שהחזיקו עולי מצרים לבין מה שהחזיקו עולי בבל, אע"ג דקדושה ראשונה בטלה ושניה לא בטלה... דאין חילוק רק לעניין תרומות ומעשרות אבל בשאר דברים שתלויין בקדושה שיש בְּעֶצְמוֹת הארץ אין חילוק". הרב יהושע מקוטנא (ש"ת ישועות מלכו, י"ד סימן סז) כתב: "ולעניין הלכה, כבר כתב בספר כפתור ופרח... ואין ספק להרהר אחר דבריו". בספר חכמת אדם (הרב אברהם דאנציג, שערי צדק, שער משפטי הארץ פרק יא סעיף א) כתב - "קדושת הארץ אף על פי שלעניין תרומות ומעשרות לדעת הרבה פוסקים בטלה קדושתה ואינו חייב אלא מדרבנן, מכל מקום לעניין גוף קדושתה... היא מקודשת ועומדת מיום שנבראה... ועיין בכפתור ופרח שמאריך בזה". מרן הרא"ה קוק (מבוא לשבת הארץ סעיף טו) כתב - "וכן בספר כפתור ופרח האריך בטוב טעם לבאר שקדושת ארץ ישראל היא מעלה בפני עצמה חוץ מקדושת המצוות התלויות בארץ". גם הגאון חזון איש (זרעים, שביעית סימן ג, יט) כתב - "הא דהפליגו חז"ל (כתובות קי, ב) במעלת ישיבת הארץ נראה דאף באותה שלא קידש עזרא [וכן כתב הרדב"ז (שם) בשם הכפתור ופרח]". הרב י"מ טוקצ'נסקי (ספר ארץ ישראל ח"א פרק כו סימן ז, ב) כתב - "אבל בנוגע למעלות ארץ ישראל וחשיבותה... גם כל המקומות שכבשו עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל יש בהם כל אותה החשיבות, וכל אותן המעלות וכמו שבאר בכפתור ופרח".

וכן פסק בספר פאת השולחן (סימן ג בית ישראל סוף ס"ק כב); בספר תבואות הארץ (הרב יהוסף שוורץ עמ' טז, כ, אלא שכתב זאת כסברת עצמו); בשו"ת ארץ טובה (הרב טוביה יהודה טביומי, ח"א סימן נה); בספר תולדות זאב על מסכת שבת (הרב חיים שרגא פרנק, קונטרס בירור הלכה במעלת ומצות ישובה של ארץ ישראל, סעיף כד דף עה); בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סימן מח פרק יב בתחילתו); בספר משנת יוסף (הרב יוסף ליברמן, שביעית, ח"ב קונטרס ביאור גבולות הארץ סעיף ד עמ' קכ-קכא) וכן פסקו אחרונים נוספים ואכמ"ל.

2. שיטת מרן הבית יוסף

מרן הבית יוסף כתב בתשובה (שו"ת אבקת רוכל, סימן י'⁸¹):

שמתחילה היו סוברים כי בית שאן היה ארץ ישראל להיות סמוכה לה, וכבשוה עולי מצרים עם היות שלא כבשוה עולי בבל. קא סברי קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא. והיו נוהגים במעשרות שם על

81. התשובה עוסקת בשאלה "על מה שנהגו ישראל בזמן הזה בחו"ל שאינם מפרישים המתנות של הכהונה מן הבהמות ששוחטים להם, אם יפה הם עושים?" בתוך המו"מ ההלכתי נמצאים הדברים שלהלן.

פי טעותם, והיתה בזה חומרא דאתי לידי קולא, כי הדר שם יחשוב שהוא דר בארץ ישראל והדבר לא כן. ולכן חזר רבי ותיקן היותה חוץ לארץ, ובזה תהיה קולא הבאה לידי חומרא, כי הדר שם בחושבו שהוא ארץ ישראל לא ילך לארץ ישראל. ומנהגם בתחלה היה בטעות, כי אילו היו יודעים כי בית שאן היה בחוץ לארץ והיו נוהגים להחמיר בה בעניין המעשרות להיותה סמוכה לארץ ישראל, לא היה מקום לרבי להתיר להם מטעם עדותו של רבי יהושע, ולומר "כי מקום הניחו לי אבותי להתגדר בר", דהא קיימא לן דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירם בפניהם.

יש שלמדו מכאן⁸² שדעת מרן היא שמקום שנכבש על ידי עולי מצרים ולא נתיישבו בו עולי בבל - דינו כחוץ לארץ. אבל אין הכרח לומר כן⁸³ כיוון שבהמשך התשובה התייחס מרן לבית שאן:

נמצא כי עם היות בית שאן נחשבת מגבול ארץ ישראל, דכתיב ביהושע (ז, יא) "ויהי למנשה ביששכר... בית שאן ובנותיה", ובספר שופטים (א, כז)... ובספר שמואל א' (לא, י)... ובערובין (יט, א) "גן עדן, אמר רבי שמעון בן לקיש, אם בארץ ישראל היא, בית שאן [פתחו]. [וב]כתובות (ק"ב, א) "תנו רבנן: מברכותיה של ארץ ישראל... דתניא רבי מאיר אומר: אני ראיתי בבקעת בית שאן בית סאה עושה שבעים כורים". ועם כל זה תחשב כחוץ לארץ, דאמרינן בפרק קמא דחולין (ז, א) על בית שאן "הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל...".

משמע מדבריו כאן, שאין רצונו לומר שבית שאן דינה כחוץ לארץ, שהרי במקורות שהביא מבואר שגם לאחר חורבן בית שני, בית שאן היא ארץ ישראל, כפי שהעיד רבי מאיר, שיש מברכותיה של ארץ ישראל בבית שאן. אלא נראה שכוונתו, שביחס לתרומות ומעשרות בגלל ש"התיר רבי את בית שאן", היא נחשבת כחוץ לארץ ופטורה מהם לגמרי⁸⁴.

את לשון מרן באבקת רוכל (בפיסקה הראשונה) "כי הדר שם בחושבו שהוא ארץ ישראל לא ילך לארץ ישראל", יש לפרש שהוא סובר שהאיסור לצאת מארץ ישראל

82. הרב י"מ טוקצ'ינסקי, ספר ארץ ישראל, פרק כו סימן ז סעיף ג. הוא תירץ, "שאני בית שאן וחברותיה שלא קידשון כדי שייסמכו עליהן עניים בשביעית".

83. הרב שלמה בלומנקרץ, ספר ברוך צורי, קונטרס ברוך עדי עד, ברוקלין תשמ"ב, סעיף יט עמ' לג.

84. כל זה אם נאמר שרבי פטרה לגמרי, כמו שהסביר הרשב"א וכך הבין והסביר מרן הכסף משנה את שיטת הרמב"ם בהלכות תרומות פ"א ה"ה. אבל אפשר גם להסביר את דבריו, שבית שאן היא ארץ ישראל כמו כל המקומות שכבשו עולי מצרים ולמרות זאת היא נקראת לפעמים "חוצה לארץ" כביטוי מושאל "מפני אי זה מום שמצאו חכמים באותו חלק", שנתבטלו בה מצוות התלויות בארץ. וכוונתו "חוצה לארץ של כבוש שני" (ראה לעיל סעיף א'4).

לחוץ לארץ הוא גם מתחום עולי בבל לתחום עולי מצרים, בגלל המצוות התלויות בארץ שמקיימים דווקא שם. אבל גם לדעתו - אדם שגר בתחום עולי מצרים מקיים את מצוות ישיבת ארץ ישראל, או שלמרות שאין איסור על יציאה מכיבוש עולי בבל לכיבוש עולי מצרים - אף על פי כן יש עניין ותועלת לעלות מכיבוש עולי מצרים לכיבוש עולי בבל, מפני תוספת הקדושה שיש בה בגלל המצוות התלויות בארץ⁸⁵. לכן כתב מרן שאם יחשבו שבית שאן שווה בקדושתה למקום שקידש עזרא, יתעכבו בבית שאן ולא יעלו למקומות אחרים בארץ ישראל, וזוהי קולא. אבל כשידעו שבית שאן - אין קדושתה ממש כקדושת מקום כיבוש עולי בבל, ישתדלו לעלות למקום כיבוש עזרא (סברא כזו כתב החזון איש מעצמו - שביעית סימן ג סעיף יט ד"ה ונראה, עיין שם בדבריו).

ו. סיכום

מוצאים אנו בראשונים ובאחרונים שתי גישות ביחס למצוות ישיבת ארץ ישראל - האם היא מצווה עצמית שנובעת מקדושתה של הארץ, או שהיא אמצעי (הכשר) לקיום המצוות התלויות בארץ.

לסוברים שהיא מצווה עצמית, המצווה נוהגת גם בזמן הגלות, ובגבולות עולי מצרים - אף במקומות שלא נתקדשו לעניין מצוות התלויות בארץ.

לסוברים שהיא אמצעי (הכשר) לקיום המצוות התלויות בארץ, קיומה הוא רק בגבולות עולי בבל, גבולות מצומצמים בין עכו בצפון לאשקלון בדרום, מפני שבמקומות הללו נוהגות המצוות התלויות בארץ. בנוסף, חיובה יהיה רק מדרבנן, מכיוון שלדעת רוב הראשונים, וכך נפסק בשולחן ערוך, מצוות התלויות בארץ בזמן הזה חיובן הוא רק מדרבנן.

התשב"ץ סובר שהיא אמצעי (הכשר) לקיום המצוות התלויות בארץ, וזו גם שיטת בעלי התוספות בצרפת, באשכנז ובאיטליה, וכן פסקו חלק מגדולי האחרונים.

לעומתם, הרמב"ן והכפתור ופרח סוברים ששיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית הנובעת מקדושתה של הארץ, ולכן מצווה זו ודין "הכל מעלין" נוהגים גם בגבולות עולי מצרים, כגון בית שאן, ובמקומות שהם צפונית לעכו ודרומית לאשקלון.

שיטה שלישית הממוצעת בין השתיים היא שיטת הריטב"א ורבינו קרשקש וידאל, הסוברת שחיבת הארץ בלבד נוהגת לאחר החורבן. ואף שחיבת הארץ אינה מצווה

85. או מדאורייתא או מדרבנן, תלוי בשיטות השונות. שיטת מרן הב"י ביר"ד סימן של"א סעיף ב שהיא דרבנן.

אלא רק מעלה לגור במקום מקודש, מספיקה מעלה זו לכפות את האישה לעלות עם בעלה לגור בארץ ישראל, וכן להיפך, וחיבה זו קיימת גם בגבולות עולי מצרים. למעשה, עוד בימי הכפתור ופרח חזרו בהם החולקים עליו מאותם שעלו לארץ ישראל, והודו לו שהיא מצווה עצמית. וכשיטה זו פסקו רוב גדולי האחרונים, וכן נראה מדברי מרן הבית יוסף בתשובה, וכך נוהגים למעשה בימינו.

ז. נספחים

1. ראיות נוספות שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית

הרצ"ה קוק הביא ראיה נוספת לכך שמצות ישיבת ארץ ישראל היא מצווה עצמית (גליון הש"ס של הגרצ"ה למסכת גיטין, מהדורת הלכה ברורה, ב, א תור"ה ואשקלון): במסכת כתובות (ק"ב, א) מסופר: "רבי אבא מנשק כפי (רש"י: אלמוגים. לישנא אחרינא... סלעים) דעכו. רבי חנינא מתקן מתקליה (רש"י: משווה ומתקן מכשולי העיר)... רבי חייא בר גמדא מיגנדר בעפרה (מתגלגל באדמתה) שנאמר (תהלים קב, טו): 'כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו'". הרמב"ם הביא זאת בהלכות מלכים (פ"ה ה"י).

בפסוק נזכרים שני דברים: אבנים ועפר. באבן או בסלע אי אפשר לגדל כלום ולפיכך אין אפשרות לקיים בהם את המצוות התלויות בארץ. קיום מצוות התלויות בארץ אפשרי רק באדמה או בעפר. האמוראים רוצים ללמדנו במעשיהם מהו היחס הנכון לארץ. רבי אבא, כשנישק את סלעי (כיפי) עכו תחילה, רצה ללמדנו שעיקר המצווה הוא מצד קדושתה של ארץ ישראל ולא בגלל קיום המצוות התלויות בה, כי אחרת מדוע נשקן? (ומסיבה זו קודמים האבנים לעפר בפסוק), אבל כיוון שהיחס השלם והאמיתי אל הארץ הוא קדושתה העצמית, בצירוף קיום המצוות התלויות בה, נזכרים בפסוק "אבנים" ו"עפר", כי רק בצירוף שניהם מקיימים את המצווה בשלימות⁸⁶.

והוסיף הרצ"ה בביאור הפסוק, שהמילה "יחוננו" (ואת עפרה יחוננו) משמעותה מלשון "לא תחנם" - מתנת חנם (עבודה זרה כ, א) ו"חנותי את אשר אחון" (שמות לג, יט) - אף על פי שאינו הגון (ברכות ז, א), ואף על פי שאינו כדאי (רש"י שם). האמוראים, גם כשקיימו את המצוות התלויות בארץ, לא קיימו אותן רק מצד חיובן, אלא כמי

86. לכן התחילו בגמרא במעשה של רבי אבא שנישק את סלעי עכו. אלא שמהגמרא אין כל כך ראיה, כי סדר המעשים שם נאמר לפי המציאות, בה פוגש אדם היורד מהספינה בנמל עכו. תחילה הוא רואה את סלעי הנמל, אח"כ פוגש את מכשולי העיר, ואח"כ את עפר ארץ ישראל ואדמתה, ולכן עיקר הדיוק הוא מהפסוק.

שאינם מצווים ועושין, כירושלמי שביעית (פ"ו ה"א), מכיוון שקיבלו עליהן מה שלא היו מחוייבים, ומעלה עליהן מה שמחוייבים כאילו קיבלו מאליהם.

הרב אריה לוי (שמחה רז, איש צדיק היה, ירושלים תשל"ג, עמ' 310), הביא את דברי רש"י, שכותב על גמרא זו - "כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו". והקשה, מה מבאר כאן רש"י הלוא העתיק והביא את הפסוק כצורתו? אלא רש"י השמיט מילה אחת "שנאמר", כדי ללמדנו, שרבי חייא הרגיש הרגשה עצמית (טבעית) של קדושת חיבת ארץ ישראל כשרצה את אבניה וחנן את עפרה. כלומר, רבי חייא התפלש בעפרה של ארץ ישראל לא מפני "שנאמר" (כלומר שזו חובה), אלא מתוך הרגשה עצמית טבעית ופנימית שהרגיש כשדרך על אדמת הארץ.

2. שיטת בעלי התוספות בצרפת ואשכנז ששיבת ארץ ישראל היא אמצעי

א. רש"י: במסכת גיטין (ח, א) נאמר: "המוכר עבדו לסוריא - כמוכר בחוץ לארץ", ופירש רש"י (ד"ה כמוכר) "ותנן לקמן (מג, ב): המוכר עבדו לחוץ לארץ - יצא לחירות, דקנסינן ללוקח⁸⁷, משום דעבד שייך במצוות ואסור לצאת מארץ [ישראל] לחוצה לארץ". המלבושי יום טוב (סימן יז עמ' טו) הבין שכוונתו למצוות התלויות בארץ. לדבריו קנסו את האדון שהעבד יוצא לחירות, כיוון שהוא מפסיד את המצוות התלויות בארץ⁸⁸. לפי הסבר זה שיטת רש"י כרשב"ם לעיל.

אך אין הכרח לומר שזו כוונתו. רש"י נקט לשון כללית "במצוות", ויתכן שהיא כוללת גם את מצות ישיבת ארץ ישראל וגם את המצוות התלויות בארץ, או שהביטוי "שייך במצוות" משמעותו שהוא חייב בכל המצוות והאיסורים - שנשים ועבדים חייבים בהם - בלי להכנס לפירוט כלשהו.

בנוסף, בהמשך הגמרא (גיטין מג, ב) מצויה משנה בה נאמר: "המוכר עבדו לנוכרי יצא בן חורין", וביאר רש"י (ד"ה יצא לחירות): "וקנס חכמים הוא הואיל והפקיעו מן המצוות, וכן [המוכר] לחוץ לארץ יצא לחירות, מפני שהוציאו מהארץ לחוצה לארץ". מבואר בדבריו שרק לגבי "מוכר עבדו לנוכרי" הטעם הוא משום "שמפקיעו מן המצוות" כיוון שכשמוכרו לגוי - לא יקיים העבד מצוות כלל, אבל כשמוכרו לחוץ לארץ הטעם אחר: "מפני שמוציאו מהארץ לחוצה לארץ". לפי זה סובר רש"י

87. וקנסו את הלוקח ולא את המוכר לפי שהאיסור נמצא בידו. פסקי ריא"ז, (גיטין פ"ד השולח) ה"ו סעיף י, וכן בגיטין כג, א בדפי הר"ף, סעיף ג.

88. למרות שלעבד אין קרקע ו"כל מה שקנה עבד קנה רבו", מכל מקום גם מי שאין לו קרקע ואין לו זכויות ממוניות חייב במצוות התלויות בארץ, כיוון שבמצוות התלויות בארץ חייבים הן יושבי כפרים (שמעבדים את הקרקע) והן יושבי ערים. הן מצוות תדירות ונוהגות בכל יום וקשורות למאכלו ומזונו של האדם.

כרשב"ם רק "במוכר עבדו לנוכרי" - כי זו סברה הכרחית במקרה זה, אבל לא ב"מוכר עבדו לחוץ לארץ" שהוא גוף האיסור.

הרב מ"י צוויג (שר"ת אהל משה סימן כג סעיף ו) ⁸⁹ דייק גם מלשון רש"י (דף ח, א ד"ה כמוכר) שכתב לגבי מוכר עבדו לח"ל את הטעם "משום דעבד שייך במצוות ואסור לצאת מארץ לחו"ל", ולא נקט את הטעם משום הפקעה מן המצוות, ומכאן משמע שעצם היציאה היא האיסור ⁹⁰.

קדם לו הלחם משנה (הלכות מלכים פ"ה ה"ב) שהסביר בדעת רש"י שאיסור יציאה (של ישראל) מן הארץ לחו"ל הוא מפני קדושתה, עיי"ש.

לסיכום: אין בידינו מקורות מספיקים לקבוע בבירור מהי שיטת רש"י משום קיום המצוות או משום קדושתה העצמית. כל ההסברים מתבססים על דיוקים ברש"י וניתן לפרשם בפנים שונות.

ב. תוספות ר"ד ורי"א: לעומת רש"י, שמלשונו איננו יכולים לקבוע בודאות מהי שיטתו, התוספות ר"ד (ר' ישעיה דיטראני הזקן) ורי"א ⁹¹ (רבינו ישעיהו אחרון ב"ר אליה דיטראני) כתבו בבירור שהסיבה שהעבד יוצא לחירות - מפני שהוא מפקיעו ממצוות יתרות שקיומן בארץ. לדעתם, האיסור לצאת מהארץ לחו"ל (בעבד) הוא בגלל מצוות התלויות בארץ.

הרי"ד (פסקי הרי"ד, גיטין מג, ב) ⁹¹ הסביר את דין המשנה "המוכר את עבדו לגויים או לחו"ל יצא בן חורין... - פירוש: כשמכרו לגויים והפקיעו מן המצוות. אי נמי: כשמכרו לחוצה לארץ והפקיעו ממצוות הנוהגות בא"י קונסין אותו שיצא לחירות".

89. וכן כתב הרב ש"ג מרל (ספר זכרון יעקב, ח"ג סימן כא עמ' סה), והוסיף שמשמעות הלשון ברש"י (מג, ב) "מפני שהוציאו מהארץ לחוצה לארץ" היא, שיש איסור עצמי לצאת מארץ ישראל, כי האיסור הוא עצם היציאה מהארץ.

90. ראוי להביא את דברי החתם סופר בחידושו לגיטין (מד, א ד"ה חוץ). רבי ירמיה שואל, מכר האדון את העבד חוץ למלאכתו - מהו? (רש"י פירש: שישמש העבד רק להשיאו לשפחתו ולהוליד ממנה וולדות עבור הקונה ולא לשאר מלאכות, ובאופן זה אין העבד נאלץ לחלל שבת, אבל מצד אחר מפקיע את וולדותיו מן המצוות), חוץ מן המצוות מהו? (שהתנה האדון שיהא העבד ממשיך לקיים מצוות), חוץ משבתות וימים טובים מהו? (רש"י פירש: שהמכירה היא רק לימות החול ולא לשבתות וימים טובים, שהרי האדון מצווה על שביתת עבדו כמו על שביתת בהמתו [חת"ס]). ולא נפשטו הבעיות בגמרא האם במקרים הללו יוצא העבד לחירות. החתם סופר הקשה, מדוע כשמוכר האדון את עבדו לחו"ל, אפילו לישראל, ואז מקיים העבד את כל התורה כולה חוץ ממצוות התלויות בארץ [שגם אדונו היהודי אינו מקיים] הדין הוא שיוצא העבד לחירות? ותירץ, "וי"ל דהתם (בחול"ל) אינו מקיים שום מצווה, דכל הדר בחול"ל כמי שאין לו אלוה, אפילו קריאת שמע שקורא בחול"ל איננו כקורא בארץ ישראל, כי גרשהו מהסתפח בנחלת ה', וזה מוסר גדול".

91. מהדורת מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשל"ז עמ' קטז. וכן כתב בתוס' ר"ד (גיטין מג, ב): "פירוש כשמכרום אותו לכנענים הפקיעוהו מן מצוות, אי נמי כשמכרוהו לחו"ל

וכן כתב נכדו הרי"א⁹¹ (פסקי ריא"ז, גיטין פ"ד ה"ו סעיף י') - "המוכר עבדו בארץ ישראל על מנת להוציאו לחוצה לארץ, הואיל ומפקיעו ממצוות ארץ ישראל, קונסין את הלוקח להוציאו לחירות וכותב לו גט שחרור ומפסיד דמיו".

ג. רבנו חיים כהן: במשנה כתובות (ק, ב) נאמר: "הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין... אחד האנשים ואחד הנשים". בגמרא שם הובאה ברייתא - "תנו רבנן: הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות - כופין אותה לעלות, ואם לאו - תצא בלא כתובה" וכן להיפך. התוספות (שם, ד"ה הוא אומר) כתבו: "אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים, והיה אומר רבנו חיים, דעכשיו אינו מצווה לדור בארץ ישראל כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליהרר בהם ולעמוד עליהם".

בתוספות נאמרו שתי הלכות: א) הדין שהאיש כופה את האשה והאשה את האיש, אינו נוהג כשיש סכנה בדרכים. אנו לא נעסוק בו במסגרת זו⁹². ב) דעת רבנו חיים - אין היום מצווה לדור בארץ ישראל.

מדברי רבנו חיים למד המגילת אסתר (השמטות לספר המצוות מ"ע ד) שמצוות ישיבת ארץ ישראל אינה נוהגת בימינו.

לעומתו, רוב האחרונים הבינו ששיטתו העקרונית של רבנו חיים היא שמצוות ישיבת ארץ ישראל נוהגת בימינו, אלא שנחלקו בכוונתו. המהרי"ט (שר"ת, י"ד סימן כח)⁹⁴ והזרע אברהם (הרב אברהם יצחק, שר"ת, י"ד סימן יג דף נו, ב)⁹⁵ הבינו שלדעתו מצוות הישיבה היא אמצעי לקיום המצוות התלויות בארץ, ולכן אם אי אפשר לקיימן - אין מצווה כלל.

הפקיעוהו ממצוות הנהגות בארץ ישראל". [הערה, מדבריו מבואר שמשמעות "המצוות" כוונתו לכל מצוות התורה ולא כהסבר המלבושי יום טוב.]

92. מהדורת מכון התלמוד הישראלי השלם, עמ' נה. הובא גם בשלטי גבורים, גיטין כג, א בדפי הרי"ף, אות ג.

93. ראה בפרק "סכנת דרכים בעלייה לארץ ישראל".

94. הוא הקשה: "ועוד דעיקר הטעם משום קדושת ארץ ישראל ומצות ישיבתה הוא אפילו בזמן הזה בחורבנה, כמו שכתב הרמב"ן ז"ל בספר המצוות (מ"ע ד)... ואי משום קיום המצוות התלויות בה, אשה מאי עבדתה במצוות אלו שתהא כופה את האיש... ותו, עבד מה שייך במצוות התלויות בארץ... שכופה את רבו לעלות עמו?"

95. "הסברה מצד עצמה אין השכל מחייבה. דמידי הוא טעמא, אלא אי משום קדושת ארץ ישראל כי "תמיד עיני ה' בה מראשית שנה עד אחרית שנה" קדושתה מאן פקע לה מינה?" כך הבינו גם הרב משה צוויג, שר"ת אהל משה, ח"ב סימן כג והרב ה' הנקין, שר"ת בני בנינים, ח"ב סימן מב.

מאידך, החיד"א (ש"ת יוסף אומץ סימן נב), החת"ם סופר (ש"ת, י"ד סימן רלד), האבני נזר (ש"ת, י"ד סימן תנד, ד) ואחרונים נוספים⁹⁶ הבינו שהיא מצווה עצמית, אלא שאם יש חשש שיבוא לעבור על מצוות התלויות בארץ מחמת חוסר ידיעה או מסיבות אחרות, אסור לו לעלות כדי שלא יצא שכרו בהפסדו. להסבר זה סובר רבנו חיים שהיא מצווה עצמית הנובעת מקדושתה של הארץ⁹⁷, אבל כיוון שבארץ ישראל חייבים גם במצוות התלויות בארץ - עדיף שלא לעלות כדי שלא יצא שכרו בהפסדו. לפירוש זה, הלשון "אינו מצווה לדור בארץ ישראל" המופיע ברבנו חיים היא מושאלת. כוונתה - אדם כזה שיעבור על המצוות התלויות בארץ אינו חייב במצות דירה.

שיטות אלה והקושיות עליהן נתבארו בפרק "שיטת התוספות ורבנו חיים במצוות ישיבת ארץ ישראל". שם הראינו, שהסבר המגילת אסתר אינו מסתבר, ושיש ראיות וקשיים לכל אחת מן השיטות האחרות, וקשה להכריע ביניהן.

נציין שהמנחת שלמה (הרב ש"ז אויערבאך, ח"ג, סימן קנח סעיף כב ס"ק א)⁹⁸ דן בכך וטען שמדברי רבנו חיים לא משמע שמטרת מצות ישיבת ארץ ישראל היא כדי לקיים את המצוות התלויות בה.

אדרבה מדברי רבינו חיים כהן מוכח שגם בזמן הזה שפיר נוהגת מצווה רבה זו של יישוב ארץ ישראל, אלא שהוא סובר דכיוון שאין יכולין להזהר בזמן הזה בקיום המצוות התלויות בה, לכן חלילה לבוא לארץ ישראל ולעבור על חוקי ה' ותורותיו ולקיים את המצווה על ידי עבירות. ומכל מקום בזמננו דאפשר שפיר לשמור ולקיים [את המצוות התלויות בארץ], שפיר חייבין לעלות גם לרבינו חיים כהן.

ד. רבי משה תקו⁹⁹: הרב בצלאל אשכנזי מחבר השיטה מקובצת, דן בשאלה מעשית שהעסיקה את היהודים בארץ ישראל: ישראל הדר בארץ ישראל וקונה

96. הרב י' הופמן, ש"ת שדה יצחק, סימן א סעיף ו; הרב ד' וולנר, ש"ת שאילת חמדת צבי, סימן א סעיף ג ועוד.

97. הרב יוסף הלוי (מטה יוסף סימן י דף יז, ב) כשדחה את המהרי"ט כתב: "רבנו חיים לא קאמר דמצוות דירת ארץ ישראל הוא משום קיום המצוות התלויות בה. ואין הכי נמי דאיהו נמי סבירא ליה דהטעם הוא משום קדושת ארץ ישראל... אלא שעכשיו אין מצווה... [ו]יצא שכרו בהפסדו". ראה עוד: הרב ש"צ שוייגר, ארץ הצבי, פרק כג, עמ' קלו.

98. בתשובה לשאלה האם דעת רבנו חיים היא כהסבר הגר"א (לעיל סעיף ב'5) שעיקר מצות יישוב ארץ ישראל היא כדי לקיים את המצוות התלויות בארץ.

99. הרב משה ב"ר חסדאי, הידוע גם בשם רבי משה תקו, חי במחצית הראשונה של המאה השלש עשרה. היה חכם מאשכנז ונמנה עם בעלי התוספות. שימש כנראה כרב בעיר רגנסבורג, שבה ישב גם רבי יהודה החסיד (ראה עליו: א"א אורבך, "בעלי התוספות", ח"ב, עמ' 420-425). על

תבואה מנוכרי לאחר מירוח - האם חייב במעשרות? ואם נאמר שחייב, האם חיובו מדאורייתא או מדרבנן? בתשובתו (ש"ת, רבי בצלאל אשכנזי, ונציה ש"ה, סימן ב דף טו ע"ד) כתב:

וכן כתוב בכתב תמים (שנכתב על ידי רבי משה תקו) וזו לשונו: תודה לאל זכינו לבוא לארץ ולקיים בה מצות תרומות ומעשרות בכל יום ובכל שעה, אפילו מן מעט ירק הניקח מן השוק, ואף על פי שיש קצת פוסקים מקילין בדבר, אנו מן המחמירים.

מלשונו: "זכינו לבוא לארץ ולקיים בה מצות תרומות ומעשרות בכל יום ובכל שעה", נראה שיש ללמוד שלדעתו מצות ישיבת ארץ ישראל והדירה בה סיבתן היא קיום המצוות התלויות בארץ. אחרת היה צריך הנוסח להיות: "ולקיים בה את מצות ישיבתה ומצוות תרומות ומעשרות בכל יום".

3. היכן נקברו בעלי התוספות שעלו לארץ?

קבוצה מבעלי התוספות עלתה מצרפת לארץ ישראל, והתיישבה בעכו בשנת ה'כ (1260). עלייה זו נקראה בשם "עליית רבי יחיאל מפריס", כיוון שרבי יחיאל מפריס עמד בראש העלייה, או "עליית שלש מאות הרבנים", על שם תלמידי ישיבתו שעלו עימו. הם הקימו בעכו ישיבה הידועה בשם "בית המדרש הגדול דפריש", בה למדו כשלוש מאות תלמידים. בנוסף, הרחיבו העולים וביססו את הקהילה היהודית בעכו. הישוב היהודי בעכו היה הישוב היהודי העיקרי בארץ ישראל באותה תקופה, וחדל להתקיים עם חורבנה של עכו הצלבנית בשנת ה'כ"א (1261). בית הקברות של קהילת עכו היה למרגלות הר הכרמל. תלמיד אלמוני של הרמב"ן, שכתב קונטרס בשם "תוצאות ארץ ישראל", מעיד כי בחיפה נמצא בית הקברות של העיר עכו - "שם בית הקברות בתחתית הר הכרמל. שם קבורת הרב הגדול רבינו שמשון ב"ר אברהם (הר"ש משאנץ) בעל התוספות... והרב רבינו בן רבינו יחיאל מפאריש, המכונה שיר דילשוש זצק"ל (חתנו של רבינו יחיאל מפאריס), והרב ר' יעקב מזיגורא..." ועוד.

מדוע בית הקברות היה למרגלות הר הכרמל ולא בעיר עכו או צפונית לה? ראוי לציין שאין בידינו מקורות מספיקים לדעת מדוע התיישבו בעלי התוספות דווקא בעיר עכו ולא בעיר אחרת, והאם התיישבו בחלק הצפוני או הדרומי של עכו. למרות זאת נראה לומר שכיוון ששיטת בעלי התוספות הייתה כי מצוות התלויות בארץ הן תנאי הכרחי בקיום מצות ישיבת ארץ ישראל, ולשיטתם הקבור בתחום עולי מצרים קבור בחוצה לארץ [ויש כאן בעיה של צער גלגול מחילות (כתובות קיא, א)], לכן חיפשו

עלייתו לארץ ישראל, ראה אורבך שם, עמ' 420). לדעת א"א אורבך, רבי משה תקו נפטר לפני שנת 1234.

מקום שיהיה הקומץ לעכו בתחום עולי בבל, ומצאו בית קברות יהודי בכרמל
(בחיפה) שהיה ידוע מקדמת דנא.

גם צידון מארץ ישראל היא

הרב אליעזר ברגמן שהיה מגדולי ישראל בדורו (תקנ"ט-תרי"ב, 1799-1852) מספר בספרו "ישאו הרים שלום" (ירושלים תשכ"ח, עמ' 84; 97), שכאשר עלה מגרמניה לארץ ישראל בשנת תקצ"ט (1834) התגורר תחילה בצידון. משם נסע לערים שונות כגון: צפת, טבריה, שכם וירושלים לבדוק ולברר היכן מחירי הדירות זולים יותר. לבסוף מצא דירה בשכירות זולה בירושלים וקבע את מגוריו בה. הוא כותב:

"וכבר התוודע לי בינתיים מתוך ספר כפתור ופרח, שגם צידון מארץ הקודש, ושיש לה כל המעלה וחשיבות של פנימיות ארץ הקודש לענין הישיבה, ושלאחריה בענין הקבורה וכהאי גונא, שכן בירד וצירף שם בראיות ברורות גם על בירות, לודקיא והרי הלבנון עד טורי אמנון, שכולם מארץ הקודש אשר נשבע ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו לאברהם אבינו... לתת לנו, והם מכיבוש עולי מצרים, ואינם פחותים מכיבוש עולי בבל המתחיל מכזיב רק לענין הקדושה, לענין תרומות ומעשרות וכולי דאיי.

ובאמת שכך היה גם בדעתי, גם אחרי שהתבוננתי קצת בדברי הש"ס, הרמב"ם ושאר המחברים בענין, אלא שלא היה לי לסמוך על זה מסברה.

אמנם, אם זוהי מגיע לידי הספר הזה בצידון, הייתי משתרל בכל עוז לדור שם על כל פנים איזה שנים, כי בעל מחבר הספר ההוא (כפתור ופרח) היה אדם גדול מאד, כנראה מתוכו... ולימר דעת את כל הדורות שלאחריו עד בוא משיח צדקינו".

פירותיה הקדושים של ארץ ישראל

בנוסח ברכה מעין שלש מביא הסוד (אוי"ח סימן רח) את הסמ"ג שכתב: "זיש אומרים ונאכל מפריה ונשבע מטובה. ואין לאומרו, שאין לחמוד הארץ בשביל פריה וטובה, אלא [כרי] לקיים מצוות התלויות בה". הבי"ח הסביר מדוע צריך לומר נוסח זה - "הלוא קדושת הארץ הנשפעת בה מקדושת הארץ העליונה, היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ, כי על כן הזהיר ואמר בסוף פרשת מסעי (במדבר לה, לו) 'ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה, אשר אני שוכן בתוכה, כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל'. ואמר - אם תטמאו את הארץ, נמשכת הטומאה גם בפירותיה היונקים ממנה, וכבר נסתלקה השכינה מקרב הארץ אשר אני שוכן בתוכה ממש, בגוף הארץ נסתלקה מפני הטומאה שטימאתם אותה. ונמשך מזה כי גם כן אנוכי מסלק שכינתי מתוך בני ישראל. כי עד עתה היכל ה' המה היו בני ישראל, לפי שהשכינה היתה שורה בקרבם ממש, ועתה באוכלס פירות היונקים מטומאת הארץ נסתלקה השכינה, כי כשהטומאה נכנסת עם אכילת הפירות בתוך בני ישראל, יוצאת כנגדה הקדושה מקרב ישראל. ועל כן ניהא שאנו מכניסין בברכה זו זנאכל מפריה ונשבע מטובה, כי באכילת פירותיה אנו ניוזנים מקדושת השכינה ומטהרתה, ונשבע מטובתה".

הרב חרל"פ הקפיד לא לצאת מתחום עולי בבל

הרב נריה מספר על רבו, הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל: "מרן זצ"ל (הרב חרל"פ)... לחוץ לארץ לא יצא - והיה ד' בעורי שלא יצאתי ממחיצת קדשה של ארצנו הקדושה, ולא טעמתי טעם אוירה וגושה של ארץ העמים (הקדמת בית זבול, ח"א). באוירא דארץ ישראל נשם את נשימתו עד יומו האחרון, וזהו אור נשמתו קודם בה עד היום הזה.

בחודש תמוז תרצ"ז, סערו הרוחות מסביב לדו"ח ועדת פיל, ורבו הויכוחים על הצעת החלוקה של ארץ ישראל. והנה עלתה אז קבוצת סירת צבי על הקרקע, מעבר לבית שאן הערבית, ועלייה זו עשתה אז רושם גדול ביישוב.

ידעתי עד כמה ליבו נרגש, וביקרתי אצלו, והזמנתי אותו לבקר בטירת צבי. אולם הוא, אשר חש את קדושת ארץ ישראל בכל הווייתו, לא נענה להזמנה, והשיב לי ואמר: הלא איזור בית שאן נמצא בתחום שכבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל (חולין ז, א), ואם כי לגבי חזקת הארץ כל התחומים יקרים לנו (עין חידושי הרישב"א ריש גיטין), הרי לגבי דרגת הקדושה אינם שוים כידוע, שקדושה ראשונה (כיבוש יהושע) קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא, ומשום כך אני רוצה לצאת מהתחום שנתקדש מחדש על ידי עולי בבל.

אולם הוסיף מיד ואמר: העלייה בימים אלו לגבול שכבשו עולי מצרים, מעודדת אותנו מאד. בימים שרוצים לגזול מאתנו חלקים גדולים מגבול עולי בבל, עליית טירת צבי אות היא לנו, כי ירחיב ד' את גבולנו, ולא רק שגבול עולי בבל לא יוסג, אלא אף גבול עולי מצרים לנו יהיה.

(בשרה הראי"ה עמ' 307-308)

* * *

בחורף תרע"ד (1913) יצאה משלחת רבנים למסע למושבות השומרון והגליל העליון והתחתון, כשמטרתם לקרב לבבות, לבנות גשר בין הישוב החדש והישן, ולבלום את מגמת החילוק במושבות. בראש המשלחת עמדו הרבנים הגאונים: הרב אברהם יצחק הכהן קוק רבה של יפו והמושבות ולימים הרב הראשי לארץ ישראל, והרב יוסף חיים זוננפלד, לימים רבה של העדה החרדית בירושלים. המשלחת כללה את חשובי הרבנים בארץ, הרב משה קליערס רבה של מטבריה, הרב רפאל זילברמן נכד רבה של צפת, הרב ברוך מרקוס רבה של חיפה, הרב יעקב משה חרל"פ רבה של שכונת שערי חסד בירושלים, הרב יונתן הלוי הורוביץ, והמגיד הירושלמי ר' בנציון ידלר. המסע נמשך כחודש ימים (י"ט חשוון - טו כסלו).

הסופר ש' דון יחיא (אנסי תורה ומלכות, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 81) מספר: במסע זה אירע, ששלשה מחברי המשלחת, הרב קוק הרב זוננפלד והרב חרל"פ, יצאו פעם ברכיבה להכיר את דרכי הארץ. כשהתקרבו לעיבורה של עכו החזיר ר' יעקב משה את סוסו ואמר: הואיל ומכאן ואילך לא החזיקו עולי בבל הנני נמנע מלהמשיך בנסיעתי. איני יוצא מארץ ישראל. הרב קוק נשקו על מצחו ואמר: אשריך שאינך פורש אף לשעה קלה מאדמת הקודש.

פעם אחרת התקרבו לבית שאן ושוב סירב ר' יעקב משה ליכנס לתוך העיר, שנמנית בין הערים שלא כבשוה עולי בבל.

כיוון שהרב חרל"פ סירב ליכנס לעכו שמחופה הפליגו ספינות ליפו, נסעו חברי המשלחת לחיפה ובנמלה ירדו בספינה קטנה המוליכה לנמל יפו. בדרך סער הים והספינה ניטלטה בין גלים זועפים ועמדה להישבר. הרבנים אמרו פרקי תהילים ודעתם היתה שתוחה כדעת כל הנוסעים באותה ספינה. והנה קם הרב קוק ויצא בריקוד נלהב, כשהספינה מתנדנדת ככדור מצד לצד. משדאה ר' יעקב משה את רבו דוקד, קם אף הוא ממקומו, אחז באבנטו של הרב ורקד. "שלוחי מצווה אינן ניוקין, שלוחי מצווה..." שר הרב קוק ברגש רב, שר ונתן עיניו בים הזועף, שר ופרש את ידיו כנגד הגלים הקוצפים, כרוצה להורפם אל המעמקים. כאשר שכך הים מועפו וכל הנוסעים סובבו את הרב ועיניהם הפיקו הערצה למאמין המופלא, פנה הוא אליהם בהצביעו לעבר ר' יעקב משה - עמדה לנו זכותו שלא יצא מעולם מארץ הקודש לאוויר ארץ העמים: